

Дагъыстанлы *Къатъын*

Журнал уягълюлер учун

№ 4 / 2026

Биринчилерден...

Шо бизин яшавубуз

Уста

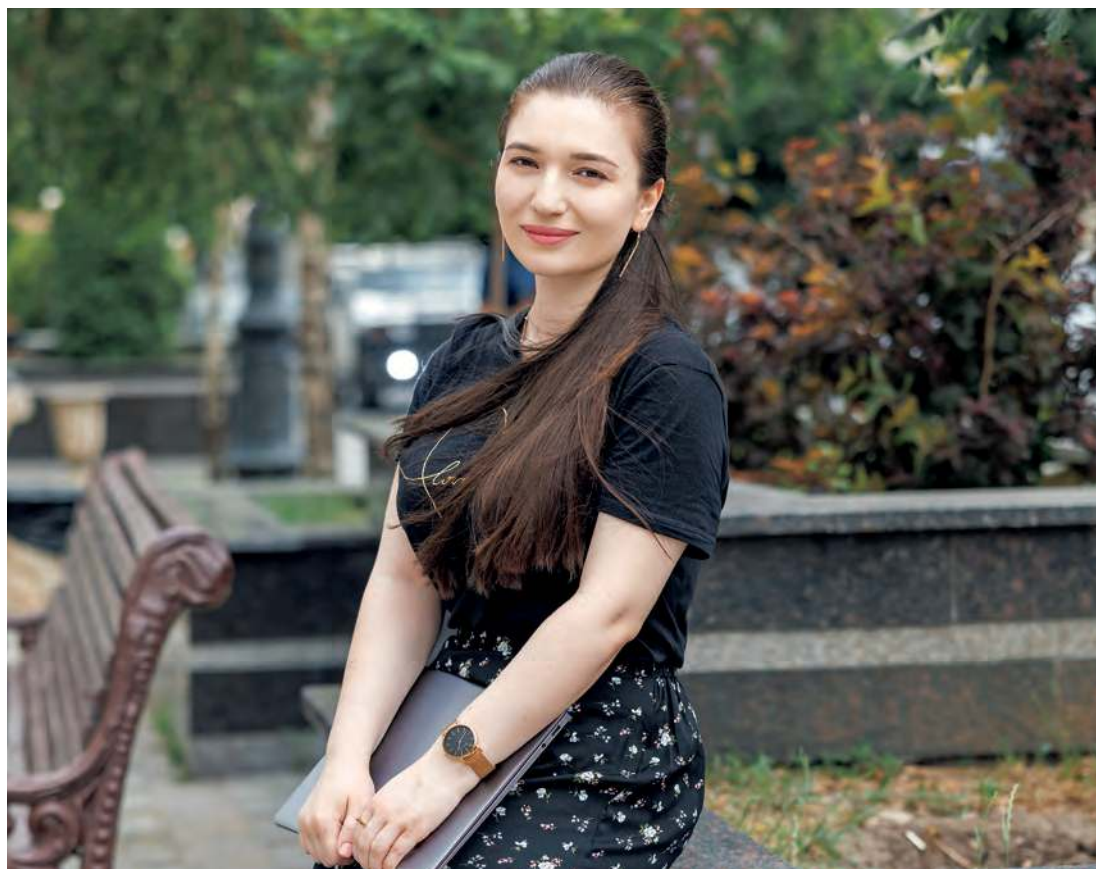
*«Яшны юрегине
элтеген сююв»*

Театр яшаву

*«Ол даим театры
ойлаша эди»*

СВО

*«Агъасына къолун берген
иниси»*

Абай Макъсумова

Гиччи абатланы санияты

«Женщина Дагестана»
на кумыкском языке
№ 4/2026

Учредитель:

Министерство цифрового развития,
информации и печати Республики Дагестан.

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор русского выпуска

А. М. Бабаева aida-babayeva2012@yandex.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. М. Сүлейманова zehra.fatimat@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabieva1981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова, В. Ратенкова, Р. Бакидов,
С. Эмирова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД «Дагестанское книжное издательство
«Даггосиздат».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.08.2026 г.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0703. Тираж (2622) 467 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.
Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,
лакском, лезгинском, русском, табасаранском
языках один раз в два месяца.

Регистрационный номер ПИ № ТУ05-00429 выдан
Управлением Федеральной службы по надзору
в сфере связи, информационных технологий и
массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagHazar)

Инделик

1. Редакторну сёзю
Милли гийимлеге къайтайыкъ
2. Илму
Гиччи абатланы санияты
6. Биринчилерден...
Шо бизин яшавубуз
10. Уста
«Янины юрегине элтеген сююв»
14. Мердешлер
Дагъыстан той-тюнегюн ва бугюн
18. Костюмню тарихи
Макс Тилькени кавказ гийимлери
21. 1941-1945
Давну лап да узакъ гюню
24. Тыш пачалыкъларда
Гюм ийис гелеген бетлерин бирдагъы керен ачдым
28. Театр яшаву
«Ол даим театры ойлаша эди»
32. СВО
«Агъасына къолун берген иниси»
34. Асил адам
Умут узъмей яшамагъа тарыкъбыз...
38. Агълю
«Атамны сёзю закон эди»
42. Касбусуну устасы
«Адамлагъа рагъмудукъну къызгъанма»
46. Насигъатчылар
Иигирма беш йыллыкъ сююв...
50. Тарихни бетлеринден
Солтанат бийке
54. Мени Дагъыстаным
Тавланы йыры

POST scriptum

57. Наука
НИ – только помощник!
59. Литературная страница
Встреча
63. Это интересно
Храбрая пленница и благородство императора

На обложках:

I – Абай Максумова – кандидат химических наук,
старший преподаватель кафедры физической и
органической химии ДГУ

III – Фото Камиля Чутуева,

IV – Фото Казиахмеда Абдуханрова

Милли гийимлеге къайтайыкъ

Биз бары да низамы, яшав-турушу алданокъ токъташдырылгъан пачалыкъда яшайбыз, закон булан гери урулмайгъан, къаршы чыкъмайгъан – не затны да этмеге ихти-ярынг бар... Бар чы бардыр, тек гъалиги Дагъыстанда бир тайна тышдан «эшейген елени» таъсирина тюшюп, милли гийимлерибизни артгъа теберип, арадан чыгъарып барагъанына талчыгъасан. Гъар миллетибизни буса(бир-бирде гъар авулу да) бугюнге ерли мини ёкъ, гёзелликни оър гъислери булан яратылгъан кююне илинме, сёз тапма болмасдай, уьст опу-ракълары сакълангъан.

Мени учун улланамны явлугъу аялу экенине де ва заманда бир бы-рынгъы капотланы гиегениме де къарамай, мен пачалыкъ ишни юрю-тегеним саялы, гъар гюнлюк яша-вумда касбума къыйышагъан са-ламатлы опуракъны танглайман. Бугюнгу яшавну обтесиз чалт ба-рышында аривлюкню, чеберликни къоюп, заманны талапларына гёре, онгайлы кюйде гийинме къарайбыз..

Тюзюн айтгъанда, дагъыстанлы къатынланы бирлери гюнтувущ якъ-ларда йимик, къаралагъа чырмалма белсенегенине тамаша боламан ва къарсалайман. Олар къарагъанда, бизин сандыкъларда гъали де хара-лар, казлар, тастарлар, гюлмеллилер сакъланагъанын билмейдир. Шолар-сыз биз миллетибизни келпетин гёз алгъа гелтирип болабызмы? Оьзюгюз оьзюгюзге тувра сорав берип къа-рагъыз – ата-бабаларыбыздан варис-ликге къалгъан байлыкъны сан да гёрмей, ер этмеге яраймы?

Абу-Дабидеги гъалиги инчесани-ятны галереясына чакъыргъанда бизге алтын тигивню уьлгюлерин гёрсетген эди. Тек шоланы суратла-рын чыгъарма ярамайгъанын бил-генде ерли экспертлеге адилли сорав бердим: «Шо саниятны асрулар бою юрютюп тургъан дагъыстанлыланы сиз алтын тигивде не затгъа уьй-ретип боласыз?» Гъатта, дагъы да къошар эдим: тыш уьлкели лакъыр-дашларыбыз мени опуракъымдагъы гюбечи тигивлеге ва накъышлагъа гъайран сукъланыв булан къарай эди. Мен олагъа уллу оьктемлик бу-лан шо накъышланы маънасын анг-латдым.

Бир вакъти Рамазан Гъажимурадо-вич гъакимиятны бары да вакилле-рин Дагъыстан халкъланы бирлиги-ни гюню белгиленегенде барысына да байрам чаралагъа милли опуракъла-ны гийип чыкъмагъа борчлу этген эди. Тюз этген эди. Шолай ол оьзю-ню замандашларында оьзденликни, менликни гъислерин уяндырма сюе эди.

Гъюрметли охувчу, бизге бугюн-гу яшав-турушубузну тизе туруп, ят арек бойлардан уьлгю алмагъа, излемеге тюшмейдир. Оьзюбюзню минг йыллыкъ маданиятыбызгъа аркъатайыкъ ва шо сыйлы варис-ликни бизден сонгъу наслулагъа да етишдирмеге къаст этейик.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Xamisa Shamilova'.

Хамис Шамилова,
баш редактор

Абай
Макъсумова

Гиччи абатланы санияты

Абай Макъсумова— жагъыл алим, химия илмуланы кандидаты, ДГУ-ну дарс беривчюсю, илму тармакъда къатынгишилер учун токъташдырылгъан «Колба» деген премияны лауреаты озъюню нанотехнологияланы, Нобелни премиясыны гъакъында ва озъге ойлары айтма. Гъали гъюрметли охувчулар, гелигиз, Абайгъа тынглайыкъ!

— *Неден бары да зат башланды?*

— Мен Бабаюрт районну Хамаматюртунданман. Ата юртумда 2 номерли школада орта билим алдым. Илмулагъа эрте тергев бермеге башладым. Уйде уллатам, ол-физик-математик, гъар тюрлю тапшурувланы чечме иштагъландыра эди, улланам-филолог охувгъа сюювню тувдурду, ойларымны бир къалипге, ёрукъгъа гелтирме уйретди.

Физика дарсларда гъар тюрлю сынавлар оьтгере эдик, химия дарсда неге буса да шолар оьтесиз сийрек бола эди. Магъа практика етишмей эди. Шо саялы билимлеримни толумлашдырмакъ учун документлеримни химия факультетге бермеге токъташдым.

Школаны тамамлама бир йыл къалгъанда бизин Дагъыстан медицина университетге ва ДГУ-гъа экскурсиягъа алып бардылар. ДГУ-да мени исси кюйде къаршыладылар. Шо заман шу мен озъюнде билимлеримни артдырма сюеген ерим деген ойгъа гелдим.

— *Сен илмугъа нечик гелдинг ва озъюнню илму ёлбашчынгны нечик тангладынг?*

—Экинчи курсда аналитика химиядан лекциялар охуйгъан профессор Сарижат Жабрайыловна Татаева бизге янгы ачылагъан лабораториясына касбучулар тарыкъ экенни билдирди. Биз ону булан шо гъакъда айрыча лакъыр этдик ва ахырда лабораториядагъы ишге къуршалдым.

Арадан кеп заман да гетмейли, магистратурада охуйгъанда, мен

озъюнню башгъа яндан сынап къарамагъа сюйдюм. Шо буса профессор Илмутдин Магъамматович Абдулагъатов озъюню лабораториясында янгы илму ахтарылагъа гиришген вакъти булан рас болуп къалды. Биз, студентлер, илму башчыбыз булан умуми сёз тапмакъ, бир-бирибизге гелишли болмакъ, къыйышмакъ учун хыйлы къаст этдик. Американы Бирлешген Штатларындан къайтып гелген Азиз Илмутдинович Абдулагъатов (химия илмуланы доктору, Колорадо штатны университетини къуллукъчусу) бизин аслу технологиялагъа уйретди. Шо себепден магистратурадагъы, сонг аспирантурадагъы охувумну, ахтарыв ишлеримни узатдым.

Кандидатлыкъ ишимни («Молекулярное наслаивание тонких плёнок оксида молибдена, смешанных титан-молибденовых и алюминий-молибденовых оксидных плёнок и их характеристика») 2024-нчю йылны февраль айында Санкт-Петербургдагъы технология институтда якъладым.

Бугюнге мени илму хуржунумда 47 тюрлю ахтарыв макъалаларым бар, шоланы 16-сы халкъара журналларда чыкъгъан.

— *Бизин охувчуларыбызгъа «атомно-слоевое осаждение» не зат экенни англат?*

—Шо наноплёнкаланы болдурагъан технология. Хас вакуум камера бар. Шону ичине шишаны яда хирургия имплантны ерлешдиребиз. Камерагъа гезиклетип гъар тюрлю реа-

гентлени къошабыз. Олар бир- бири булан байланып уьстюнде наноплёнка-пердев оьсе, тува. Лап аслусу – наноплёнканы бары да къорувчу къайдаларын, гючюн сакъламакъ.

– *Сизин лабораториягъызда гъазирленген ахтарыевлар медицинада нечик къоллана?*

– Биз Дагъыстан медицина университет булан байлавлукъ юрютебиз. Бир гезик олар наноплёнканы хирургияда къолланагъан грыжа торну уьстюне япма тилеген эди. Башлап гъайванлар булан оьтгерилген сынавлар бизин технологияланы къоллаван сонг торну ирин басмайгъанын, оьсювуне пуршав этмейгенин гёрсетди. Гъали биз шону ортопедияда ва стоматологияда да къоллама къарайбыз.

– *Жамият арада тезден берли «илму къатынгишини иши туююл» деген къарав бар. Сен шогъар не айтар эдинг?*

– Бираз алда магъа илму ва технология тармакъларда чалышагъан къатынлар учун токъташдырылгъан «Колба» деген премияны бердилер. Тюзюн айтгъанда, башлап ахтарыв ишлеге урунгъанда, агълуме тийишли тергев бермек учун заман етишмей къалармы экен деп ойлаша эдим. Тек негъакъ талчыгъа болгъанман!

«Колбаны» утгъанланы арасында кёп яшлы игит аналар да бар. Шо нечакъты да тизив! Илмуда, оьзге касбуларда, тармакъларда йимик, гёрмекли натижалар инсанны башына явлукъ байлангъанындан яда папах гийирилгенинден гъасил болмай, къатын-эр деп къарамай гъарисини пагъмусу, къаныгъывлу гъаракаты булан амалгъа геле.

– *Сен ДГУ-ну «Илму булан юртлагъа» деген ярыкъландырывчу проектини ортакъчысысан. Республиканы лап арек бойларында ишлемеге тынч туююлдюр.*

– Яшлар гъар тюрлю химия, физика сынавланы оьтгермеге эпсиз сюе. Тек тав районларда охувчулар артыкъ пысып, къысылып тура. Соравлар берме башласын учун оланы хозгъатма тарыкъ. Ахырда не буса да бизин команда яшлагъа жан гийирмеге дегенлей, жанландырма, умуми охув гъаракатгъа къуршама бажарды. Шо мени учун тизив сынав! Билим алывну ролю нечакъты агъамиятлы экенине бирдагъы керен тюшондюм.

– *Химия йимик дарсланы оьтгеривде школаларда не затны алышдырар эдинг?*

– Биринчилей, тав юртларда педагоглар етишмей. «Земский учитель» деген программа асувлу кюйде

ишлесин учун, муаллимлеге онгайлы шартлар болдурма герек. Мисал учун, яшайгъан, турагъан ерини масъаласы. Экинчилей, герти экспериментлер, сынавлар оьтесиз аз. Лабораториялар, тийишли алатлар ёкъ саялы ишлемей десе де ярай. Уьчюнчюлей, райондагъы охувчуланы кёбюсю школадан сонг охувун, билим алывларын узатма гёз алгъа тутмай. Оланы арасында англатыв иш юрютме тарыкъ. Оьзлени имканлыкъларына инанмайгъанлагъа, шекленегенлеге кёмек этмеге, якълама борчлубуз.

– *Сен Россияны Президентини янындагъы илму ва билим берив тармакълардагъы жагъыллени ишине къарайгъан Координация советине гиресен. Не йимик таклифлер гъазир-леме сюер эдинг?*

– Советге къуршалгъанлыгъым мени учун къаравулламанмагъан кюйде болду. Тек гъали ишин, имканлыкъларын мекенли ахтараман. Жагъил алим гъисапда оьзюмню касбу ёлдашларымны якълавгъа байлавлу масъалаланы гётерме сюемен: уьй –эшик, алапалары ва оьзге гъажатлары.

Бирдагъы мени гъисабымда бек агъамиятлы масъала– аспирантурада бюджет ерлер кёп аз (ёкъ десе де ярай). Мен ойлашдым: балики, Темиркъазыкъ Кавказ федерал округну оьзюню сетлерден таба ишлейген аспирантурасы болма тюшедир. Шо заман бизин республиканы университетлеринде ерлер ёкъ буса, хоншу регионлардагъы оьр охув ожакълардан алмагъа бажарылар эди.

– *Ювукъ арадагъы 5-10 йылны ичинде дагъыстан илмуну гележегин нечик гёресен? Нобельни лауреатларын къаравуллама тюшеми?*

–Нобельни премиясын алмакъ учун дюнья даражасы булангъы илму гюп булан ишлемеге тарыкъ. Дагъыстанда биз шо якъдан биринчи абатларыбызны алабыз. Табии илмуланы танглайгъан, аспирантурагъа тюшеген жагъыллени санаву артагъанлыкъны эс этемен. Озокъда, илму ёлбашчыдан да кёп зат гъасил бола.

Гележекни гъакъында айтгъанда – Дагъыстанны шо якъдан тизив имканлыкълары бар!

– *Сизин коллективге «илму школа» деме яраймы?*

–Мени гъисабымда, эгер де, коллективде мердешлер, илму варислик ва бир токъташдырылгъан ич низам сакълана буса, шо илму идарагъа школа деме толу ихтиярыбыз бар. Шо якъдан бизде бары да зат кюй кююне гелген: гъар гюн эртен ишге гелегенлер не этме герегин биле, ич сыкълашыв бар. Бизин ёлбашчыбыз Илмутдин Магъамматович иш тюзевлю юрюлсюн учун бары да затны этген. Балики, кёп узакъ да къалмай, мени оьзюмню де аспирантларым болажакъ.

–*Бош заманынгны нечик оьтгересен?*

–Мен гажетлерден, гъакълашывдан, гъар тюрлю ойлардан ариде туруп ял алма къарайман. Янгъыз геземе яда уьйде бирев де ёкъда болма сюемен. Гёнгюм бузулагъанны гъис эте бусам, бир жумагъа танапус аламан. Иш ёлдашларым шолай мягълетлерде гюч этме къарамайлар, инжитмейлер, парахат кююмде къоялар.

– *Илмуда уьстюнлюкге етишмек учун инг алдын не зат агъамиятлыдыр –пагъмуму яда гъар гюнлюк къаныгъывлу загъматмы?*

– Шоланы бир-биринден айырма къыйын буса да, загъмат биринчи ердедир деп эсеме геле. Биз лабораториябызгъа студентлени алагъанда оланы къыйматлары булангъы зачёткасына къарамайбыз, огъар инг башлап адам гъисапда, ойлашагъан кююне, англавларына ва башгъа янларына къарап къыймат беребиз. Сонг уьйретме башлайбыз. Билемисиз, пагъму кимники де бар, тек шону ачып бажарма герек. Уллу натижалагъа гьоп– соп деп етишмеге бажарылмай, гиччи абатланы санияты булан етишесен.

Аида Бабаева

Шо бизин яшавубуз

Яшав гѣз ачът, гѣз юмгъанча дегенлей, нече де тез оьте ва бир вакъти сени булан янгыз эсге алывларынг къалагъан заман геле. Эсли чагъындагъы адамлар, гъали буса бир-бир жагъыллер де мемуарлар булан иштагъланагъаны негъакъ тюгюл. Шо— болгъан гъар тюрлю агъвалатланы герти шагъатларыны сыр чечивю, охувчулары булангъы ачыкъ лакъыры. Эсигиздеми, белгили йырда йимик: «Шу бизин ерибиз, шу бизин яшавубуз!»

Гюржигъан Къарабуттаевна Абдуллаева –Галина Къараевна Къараева, яшдан берли огъар шолай дей эди –1935-нчи йылда Лак районну Хурхи юртунда тувгъан. Атасы колхозну председатели эди, анасы Шарипат уй кбуллукъланы кюте эди. Дѣрт яшын оьсдюрюп яшай эди, гележекге планлар кбура эди. Тек 30-нчу йылардагъы законсузлукълар оланы агълюсюнден де ари де къалмагъан. 1937-нчи йылда атасын «халкъны душманы» деп тутгъанлар ва алгъа-

савлу кюйде, бир гюнню ичинде оьтгерилген суд ону гюллелемек деген къарарны чыгъаргъан. Арадан 9 йыл оьтюп, Къарабутта Къараевни айыплавлардан тазалагъанлар, гюнагъсыз адамны яшавун кбыркъгъанына мюкюр болгъанлар ва ону ювукъ адамларындан да «халкъны душманыны агълюсю» деген дамгъаны тайдыргъанлар.

1950-нчи йылда Гюржигъан Хурхи-деги 7 йыллыкъ школаны тамамлай. Агълюсю нече де кыйын, тарчыкъ-

лы гьалларда яшай эди. Тек анасы Шарипат шогъар да къарамай, къызыны охувдагъы уьстюнлюклерин гёрюп, огъар билим алывун райцентрда – Кумухда узатма ихтияр берген. 1953-нчю йылда аттестатын да къолуна алып, ол Гьамзат Цадасаны атындагъы Дагъыстан къатынгишилени педагогика институтуна тюше. Гюржигъан районундан республиканы тахшагъарына охума гетгенлени биринчилеринден эди.

– Шо гертиден де, замангъа гёре нече де тавакаллы къарар эди,– деп эсге ала Галина Къараевна,– кёплер анамны айыплай эди, о буса олагъа: «Къызым бизин ер этмежегине бек инанаман ва билемен»,– деп жавап бере эди.

Галина яхшы охуй эди, курсну комсоргу эди. 1957-нчи йылда ону Къарабудагъгент районгъа Паравулдагъы 7 йыллыкъ школагъа бакъдыралар. Онда ол эки йыл ишлеген.

Бир гезик ата юртуна гелгенде, Иниша юртлу офицер Зайнутдин Абдуллаев булан таныш болгъан ва узакъда къалмай къалгъан оьмюрюн ону булан байлагъан.

Кёп заманда гетмейли, олар бир тюрюлю агълю себеплеге гёре Грузиягъа, Болниси деген шагъаргъа гёчген. Бу шагъарда Галина Къараевна яшлар бавунда тарбиялавчу болуп ишлей эди. Сонг Дагъыстангъа къайтгъан ва педагогика чалышывун Магъачкъаладагъы 11 номерли орта школада узатгъан.

1963-нчю йылда Галина Къараевна тахшагъарны 34 номерли школасына ишге чыгъа ва тарихден дарслар юрютме башлай. Арадан 3 йыл оьтюп ону завуч этип белгилейлер. Шо къуллукъда ол 15 йылдан да артыкъ ишлеген. Умуми кюйде алгъанда, Галина Къараевна 34 номерли школагъа 50 йылдан да артыкъ оьмюрюн багъышлагъан ва 2015-нчи йылда пенсиягъа чыкыгъан.

Пенсиягъа чыкыгъан сонг да ол педагогика булангъы байлавлугъун уьзмеген. Къоччакълыкъны дарсла-

рын юрюте, асгер-патриот чараларда ортакъчылыкъ эте, жагъыл муаллимлени насигъатчысы гысапда чалыша.

Тарихден дарс береген муаллим... Оьсюп гелеген наслуну дюнья къаврларыны тувулувуна айрыча таъсир этип болагъан–аслу касбучуланы бириси. Кёбюсю гезик ону дарслары: «Тарихни дарсы– ватандашчылыкъны дарсы» деген сёзлерден башлана эди. Галина Къараевна биринчилерден болуп Дагъыстанда «Ахтарыв» деген гюпню къургъан. Олар Улду Ватан давуна къанлы майданларындан къайтмай къалгъанланы ахтара.

Тезде Совет Союзуна Игити Николай Подорожныйны сиптечилиги булан биринчилей иш гёрме башлагъан яш ахтарывчуланы гюплери гечге таба ТОКС-гъа айлангъан. Рагъмулу гъаракатны аслу мурады–1941–1945-нчи йыллардагъы давуна унутулгъан тарихи бетлерин ачмакъ, аян этмек, янгыртмакъ. Шо гъаракатгъа оьзлени дав юрютген уллаталарыны варислери къуршала эди. Гюпню ортакъчылары давда болгъанланы, шону бары да акъубаларын чекгенлени эсге алывларын язып ала эди, уьйден эсги о замангъы саргъалгъан суратланы алып геле эди, шолагъа гъар тюрюлю англатывлар гъазирлеп бере эди. Шо заман Галина Къараевна микрорайонунда яшайгъан бары да фронтовиклени гысапгъа алгъан, оланы ёлугъувлагъа, школадагъы гъар тюрюлю байрам чаралагъа чакъыра эди, яш ахтарывчулар булан бирче оланы уьстюне гёрме бара эди.

«Ахтарыв» деген гюп оьзюню алдына бек рагъмулу ва четим борчну салгъан – Ватандаш давуна игити Къара Къараевни сиптечилиги булан къурулгъан, аты дангъа айтылгъан Дагъыстан гёнгюллю атлы эскадронну сав къалгъан ортакъчыларын таппмакъ, эскадронну тарихин ахтармакъ.

1942-нчи йылда Буйнакскиде миалы халкъланы вакиллеринден къурулгъан эскадрон оьзюню макъ-

тавлу асгер ёлун 1942-нчи йылда башлагъан. Атлылар душман булан ябуша туруп Моздокдан Берлинге ерли етишген. Рейхстагны тамына асгер бёлюкню байракъчысы Къази Омаров: «Дагъыстан гёнгюлю атлы эскадрон», – деп язгъан.

Яш ахтарывчулар Галина Къараевнаны башчылыгъы булан эскадронгъа байлавлу 15 тюрю сапарлар ытгерген. Озокъда, шо да бир тюрю натижаланы бермей къоймагъан.

Галина Къараевнаны гъаракаты булан ачылгъан школаны Асгер макътавлугъуну музейинде эскадронну тарихи гъакъында хабарлайгъан хыйлы къужурлу документлер бар. Шоланы арасында ДАССР-ни Совнаркомуну таклифине гёре, 44-нчю Армияны Асгер Советини айрыча атлы эскадронун къурмакъны гъакъындагъы къарары. Янаша Ватандаш ва Улду Ватан дагну игитлерини суратлары – эскадронну командири-Къ. Къараев, штабны начальниги – М.Танкаев, байракъчысы-Къ.Омаров ва ыбзге асгерчилер..Чарода районну Магъар юртунда турагъан эскадронну ортакъчысы тамаза Шагъбан Чу-

кановну яш ахтарывчуланы атына Уьстюнлюкню 40 йыллыгъына, олар этеген рагъмулу ишине баракалласын билдирип бакъдыргъан кагъызын юрегинг тырпылламай охуп болмайсан.

«Магъа 93 йыл бола, – деп яза ветеран, – шогъар да къарамай, сизин гёрмек учун гелме къаражакъман... Биз Уьстюнлюкню гюнюн Берлинде къаршыладыкъ... Рейхстагны тамларыны къырыйында бизин тавлар элибизни ялынлы бийивлерин бийидик». Музейде сакъланагъан шодай таъсирли, гъакъ юрекден язылгъан кагъызлар дагъы да бар.

Яшлар жыйгъан материаллагъа гёре, 8 телеберилиш гъазирленген: «Моздокдан Берлинге ерли», «Фронт кагъызлар хабарлай», «Бирев де, бир зат да унутулмагъан», «Олар Ватан учун ябушгъан» ва ыбзгелери.

Асгермакътавлукъну музейни иши булан таныш бола туруп, ондагъы экспозицияланы атларына къарагъанда да бары да затны англата- «Олар дагну гёрген», «Игит аталаны ёлу булан», «Бизин муаллимлени аталары Улду Ватан дагну фронтларында»

ва озгелери. Шоланы гёргенде, шос-сагыат: «Охувчуланы нече наслусун тарихни сакълавгъа, ахтарылагъа талпындырып, бирлешдирип, тюз, таъсирли сёзлени табып болгъан бу къатында нечакъы ругъ, ич гючю бар»,– деген ой тува. Ону бир замангъы охувчулары бугюн де озлени сююмлю муаллими булангъы байлавлукъланы уызмей.

Галина Къараевна 34 номерли школада къургъан Асгер макътавлукъну ва тарихи музейлер бугюн де ишлей. Ол осыюп гелеген яш наслуну тарбиялавда оьтгеренген бары да чараларда гъар заман эри, МВД-ни полковниги Зайнутдин Саруевич Абдулаевни янындан даим кёмек ва якълав таба.

«Ахтарыв» гюпдеги яшлар хыйлы чараларда ортакчылыкъ эте туруп, ветеранланы тул къалгъан къатынларыны, агъюлерини устыюне барма унутмайлар. Шолай Рагъмулукъну клубу къурулгъан. Галина Къараевна хабарлайгъан кюйде, шо клубгъа оьр классларда охуйгъан, айрокъда англавлу, илиякълы яшлар къуршалгъан. «Ач йыллар туююл буса да, гъали де озлеге кёмек, тергев, гъайлы янашыв тарыкъ адамлар бар», – деп англата ва шо ишин яшлар озлени гёрме барагъанлар учун пайдалы болагъан кюйде къурмагъа къарай.

Шо ой ону шончада иштагъландыргъан эди, ол Рагъмулукъну клубун Магъачкъалада турагъан юртлулары учун да ачма токъташа. Озьюн якълайгъанланы тез тапгъан. «Олань бириси – Лугуева Шамей Башировна тизив педагог, бек рагъмалу адам. Дагъы да айтсам – Гюлзагъра Абдулкъадировна Алиханова, гишини къыйынына табылма гъазир турагъан илиякълы къатын, – деп эсге ала Галина Къараевна. – Биз ишибизни планын къурдукъ, аслу мурадыбыз–адамланы якъламакъ, гъайлы янашывну гёрсетмек. Адамлагъа барагъанлыгъыбызны уллу байрам гюнлер булан байладыкъ: 9 Май – Устыюнлюкню гюню, 8 Март, Ораза байрам. Адамлар гъали де

озлени унутмагъанын, къайратлы загъматын, гъалал, таза яшавун эсинде сакълайгъанын билгенде, оланы сююнчю гъакъында айтып битдирмеге де къыйын. Гъар шолай ёлугъув бизин учун да олар учун да эсде къалардай шатлы, сююнчю агъвалат болуп токътай эди».

Гетген йыл Галина Къараевна доскъардашны, къурдашланы, яшларыны, торунларыны, иш ёлдашларыны ва бир замангъы охувчуларыны арасында озюню 90 йыллыгъын белгиледи. ГТРК «Дагъыстан» телеканалны баш редакторну заместители, ТОКС-ну штабыны кёп йыллыкъ ёлбашчысы Салам Хавчаевни якълаву булан ат къазангъан педагогну яшаву гъакъында хабарлайгъан «Муаллим алдында баш иемен» деген фильм чыгъарылды.

Ону кёп йыллыкъ чалышыву уллу пачалыкъ савгъатлар булан белгиленген: «РСФСР-ни халкъ билим беривюню отличниги», «Дагъыстанны ва Россияны ат къазангъан муаллими», Н. К.Крупскаяны медалы, «Билим берив» деген конкурсну лауреаты, «Дагъыстанны алдындагъы къуллукълары учун» деген орденни кавалери.

– Билемисиз,– дей ол,– мени анамкъабартылы, Аллагъгъа бек инанатгъан адам эди. Ол озюне кёмек тарыкълагъа рагъмулукъ этмек, сыйлы ерлеге барып гелмекге тенг деп айта эди. Аслусу гъакъ юрекден этмек. Шо якъдан оьтген заманлагъа гёз къаратгъанда, этген ишлерибиз магъа бугюн де юрек рагъатлыкъны бере, жамиятны, Яратгъаныбызны алдында борчумну кютгенликни гъислерин тувдура. Мен озюмню халкъымны, улькемни яшаву булан яшагъанман.

Ажа Абдурагъманова

Фироза
Панагьова

«Яшны юрегине элтеген сююв»

Фироза Панагъова педагогика тармакъда чалышагъаны 45 йыл бола. Ону загъмат ёлу Магъачкъалада башлангъан, гъали Санкт-Петербургда яшай ва ишлей. Ол технологиядан дарс бере. Озью мюкюр болагъан кюйде, педагогикагъа гелмекни себеби биргине-бир эди-яшланы сюегенлик. «Мени шо сюювом савлай бир интернатда сакъланагъанланы оьзюмню агълуме яшларым этип алмакъгъа етишер эди,– дей Фироза Надировна. Ол– «Уълкени жагъыл пагъмулары» деген бютионроссия конкурсну лауреаты, РФ-ни умуми билим беривюню гъюрметли кзулдукъчусу, чебер яратывчулукъдагъы пагъмусу буса, хыйлы халкъара конкурсланы савгъатлары булан белгиленген.

–Яшны юрегине нечик ёл тапма бола?

– Бир яшыртгъын зат да ёкъ: герти сюювюнгню гёрсет– ол сесленмей къалмажакъ. Сююв – бары да затны сыры. Оларда бир тюрю пагъмуланы гёргенде, якъла, оьсмеге кёмек эт. Яшгъа: «Бизге художниклер тарыкъ тюгюл, палчыкъдан оюнчакълар этмеге башла»,– деп айтмагъа ярамай. Яда: «Сюйсенг де, сюймесенг де согъувгъа урунмагъа тюшежек», – деме. Шолай янашыв бир умпагъатлы натижаны да бермежек. Яшны янындан сагъа бакъгъан инамлыкъны тас этежексен яда ондан да бетер-пагъмусун гёмерсен. Башгъачалай иш гёрме тюше: яратывчулукъну гъар тюрю къайдаларын таклиф этесен ва огъар не зат, айрокъда таъсир этежегине къарайсан. Англама къыйын тюгюл чю.

– Гъали сиз савлугъу осал, оьсююв артда къалагъан яшлагъа билимлер бересиз. Тюзмю?

– Гертиден де, 2015-нчи йылда мен Санкт-Петербургда гёчдюм ва сиз айтагъан яшланы хас школасында ишлемеге башладым. Башлапгъы заманда бираз четим эди, амма шо мен эсгерген сююв кёмек этди. Олагъа сююв булан янаша бусанг, яшлар

оьзлени пагъмуларын ва бары да сырларын ачмагъа гъап- гъазир. Сююв бары да къайдалардан яхшы.

– Шолай яшлагъа жамият яшавгъа кзуриш.амагъа къыйын тюгюлмю?

– Бир-бир ахтарывлагъа къарасакъ, шо якъдан сююнме чакъы себеплер ёкъ. Авур тема. Школадан сонг олар училищеге охума тюше. Тек шону битдиргенде, барысы да касбусна гёре иш тангларгъа инамлыкъ аз. Нечакъы талчыкъсакъ да, яшавда оьз ерин табып болмай къалалар. Шо, озокъда ичингнибушдура, юрегингни сызлата. Олар бизин булан болгъан чакъы, ишибизге толу кюйде берилип, къаныбыз-жаныбыз булан янашабыз. Амма яшав яшав кююнде къала: сакъат яшлар булан иш гёрме сюегенлер баргъан сайын сийрек ёлугъа.

– Сиз опуракъланы янгы коллекциясын биринчилай къачан кзургъансыз?

– Дизайнерлени арасында конкурс юрюлегенни гъакъында мен биринчилай 8 номерли инчесаният школасында ишлейгенде эшитдим. Мен яшланы сокъма уйрете эдим ва ойлашдым: «Неге бизге де шонда ортакъчылыкъ этмеге ярамай?» Директорубуз башлап бизин шо кон-

курсгъа йиберме суймей эди, сайки, сизге онда озгелени арасында этме иш ёкъ, сизин, гъатта эс этмежек-лер. Тек мени къаравум башгъа эди: «Яшларым озлени коллекциясын яратажакъ ва озгелерден осал бол-мажакъ», – деп ташдырып айтдым.

Сонг не болду деп эсигизге геле? Бизин «Чечеклер ва ленталар» деген согъулгъан опуракъны жыйымы «Гран-прини» утду. Шо кужурлу конкурсгъа къонакъ гысапда чакъырылгъан Вячеслав Зайцев де гелген эди. Белгили дизайнер школа-ны охувчулары муаллимини кёмеги булан шолай тизив гийимлени согъуп болгъанына улду тамашалыкъ этди. Мен буса шогъар бир де тамаша бол-мадым, бирисинден де артда къал-мажагъыбызгъа бек инана эдим. Шо коллекциябыз ярты Европадан айла-нып чыкъды, нече– нече савгъатланы къазанды. Бираз алда буса гъалиги инчесаниятны халкъара академиясы гюмюш медаль тапшурду.

– *Шо коллекцияны уьстюнде узакъ ишлемеге туюдюмю?*

– Бир йыл. Савлай коллекцияны кърмакъ учун шо онча кёп заман да туююл. Биз охувчуларыбыз булан ой-ларыбыз гъазир опуракъгъа айлан-

гъанча бары да ёлларындан оьтдюк. Бек кужурлу иш эди.

– *Охувчу къызлар озлени таклифлерин бере эдими яда олар толу кюйде сизге, муаллиминне, инанып сизин тапшурувланы кютеми?*

– Озокъда, яшланы проектге кър-шалыву янгыз тапшурувланы кютюв булан дазуланып къалмай эди. Олар магъа озлени пикруларын айта эди, гъар тюрлю таклифлер бере эди, шо-ланы барысын да арагъа салып ойла-ша эдик. Гележекдеги дизайнерлер озлени ойларын етишдирип де, анг-латып да бажарма герек. Бу касбуда адамны яхшы фантазиясы болмаса бажарылмай.

– *Коллекциягъызыны аслу ою не эди?*

– Биз адамлар гиежек, сатып алма болажакъ опуракъланы яратма сюе эдик. Озокъда, бир–бир гийимлер гъайранлыкъгъа къалдыра, нече де тизив гёрюнюшю, амма ким буса да шону сатып алып болмай, бек багъа.

– *Оьзге коллекциялар кърмады-гъызымы?*

– Кърдукъ. Мисал учун, «Хлоя» деген коллекция. Шону да Европаны яртысы гёрген десем, ялгъан бол-мас. Нече тюрлю конкурсларда, фе-стивалларда ортакъчылыкъ этген.

Халкъара академия «Хлояны» алтын медаль булан белгилеген. Артдагъы коллекциябызны XX асруну Гомери – Сулейман Стальскийге багъышлагъан эдик.

– Халкъара академия шону да тергевсюз къоймагъандыр?

– Дурус. Шо коллекция да алтын медальны къазанды.

– Къарайман, сизин хуржунугъызда хыйлы савгъатлар жыйылгъан.

– Озокъда, биз объюзбюзню алдыбызгъа шолай муратланы салмайбыз. Объюзню кѐп сюеген ишимни этемен. Тек яшырмай айтгъанда, мени чалышывумну натижаларына касбучулар шолай оър къыймат берегенлиги сююдюрмей болмай.

– Бираз алда сиз къурчакълар этмеге башлагъансыз.

– Башлагъанбыз. Мени шогъар Интернетни майданчалары ругъландырды. Мен шоланы бирисинде къурчакъланы этивге уйретеген мастер-классны гѐрдюм, объюз де шогъар урунуп къарамагъа сюйдюм ва узакъда къалмай, ишим учун халкъара академиясыны алтын медали алдым. Гъали Дагъыстан халкъланы милли опуракъларына гийинген къурчакъланы этемен.

– Шоланы къайдан буса да сатып алмагъа бажарыламы?

– Мен къурчакъларымны сатмайман. Шону булан иштагъланма башлагъаным кѐп болмай, шо саялы гъали де бары да сырларына тюшюнуп битмегенмендир деп эсеме геле. Тек къурчакъланы гѐргенде: «Фироза Надировна, шону яшырыш не этесиз, халкъ гѐрсюн, билсин»,– деп зент этегенлер кѐп бола.

Йй айларда Магъачкъалада мени выставкам оьтгерилежек. Дагъы да мен Питердеги шагъар китапхана булан байлавлукълар юрютемен–шонда мени ишлеримни гѐрсетмек учун кѐп чакъыра болалар. Мисал учун, гетген йыл Милли маданиятны фестивалы оьтгерилегенде китапханада «Фироза Панагъованы халкъ гийимлерини поэзиясы» деген

выставкам ерлешдирилген эди. Тюзюн айтгъанда, мен шолай шагъар чараларда ортакъчылыкъ этмеге эпсиз ушатаман.

– Шоланы бирисин сама эсге алсагъыз ярамаймы?

– Артдагъы бир нече йыл мен «Петербургдагъы гелишивню гюнлери» деген проектге жанлы кюйде къуршалгъанман. Шагъарда кѐп миллетлени вакиллери яшайгъан саялы, гъар йыл яшларымны шо вакиллери булан таныш этмеге токташдым. Дагъыстанлылардан башладым. Бизин тавлар элибизни пагъмуду адамлары булан уллу концерт программаны оьтгердик: бийивлер, викториналар, йырлар болду, милли ашланы, агъач, алтын усталаны выставкаларын гъазирледик. Артындагъы йыл азербайжанлыланы шатлы мажлисин къурдукъ, сонг осетинлени. Шо ёрукъда узатып турма хыялым бар.

– Лакъырыбызда яшлар кѐп эсгерилди, объюзбюзню яшларыгъызны гъакъында да хабарласагъыз, арие болар эди.

– Мени бир уланым бар, ол уйленген ва ону да уъч яшы оьсе (уланпав ва эки къыз). Мени торунларымны экиси тхэквондогъа юрюй ва биринчи савгъатларын къазанмагъа башлагъан. Бир гезик торунум магъа: «Уллана, мен бираздан сен алгъан савгъатланы санавундан озажакъман»,– деп айтгъан эди (кюлей).

Уланым Магъачкъалада охуйгъанда, мен ону маданиятгъа къуршама къарай эдим. Ол «Лезгинка» деген бийив ансамбльни студиясын битдирген, «Акъташ» ансамбль булан хыйлы пачалыкъларда болгъан. Уйленгенде, яшлар тувгъанда ата борчлар оьзгелеринден артыкъдыр деп, маданият булангъы байлавлукъларын токътатгъан. Тек ону алдагъы яратывчу чалышыву огъар яхшы якъдан таъсир этгенине шекленмеймен.

Руслан Бакидов

Гюлнара
Магъамматова

Дагъыстан той- түнегюн ва бугюн

Бир заманлар дисклеге язылып алынган дагъыстан тойланы хамисгюн-лер базардан сатып алмагъа бола эди. Шолагъа савлай агълю жыйылып къарай, ким нечик гийингенин, музыканы, бийивлени арагъа салып ойлаша, юзлер булангъы адамланы арасында танышларын излей эди, сонг дисклени хоншуларына къарама бере эди.

Арадан 20 йыллар оътюп бары да видеолар телефонлангъа гёчдю.

Оъзюбюз танымайгъан адамланы тойларын блогерлер камераларына чыгъарып алган роликлерине гъали де тикленип къарайбыз. Къарайгъанланы санау бир нече юз минглерден де оътмек бар.

Шо буса бир ойгъа гелтире – Дагъыстанда сени тоюнгму яда ят адамны тоюму башгъа туюгюл, къачан да тергевню тартажакъ. Дагъыстан той бир агълюню байрамы деген дазулардан тезден оътген. Шондан таба бизин жамиятта болуп турагъан алышынывланы ачыкъдан гёрмеге бола.

Булай алгъанда, 20–30 йыл алдын гелинни багъалы машинге минип гелмеклигин бир уллу, ким буса да этип болмасдай исаплыкъ агъвалатгъа гысаплай эди. Адатлы кюйде, гиев де, гелин де бир юртлулар эди, шо учун гелинни той юрюлеген ерге яав аякъдан етишдире эди. Оъзю шо ёлда той мердешни бир бёлюгю болуп токътай эди. Къызгъа эрге барагъанда берилеген мал-матагъ да арты булан ташыла эди. Оъзю шатлы агъвалат уыч гюнге ерли узатыла эди. Бир-бир елерде чи узакъ да бола эди.

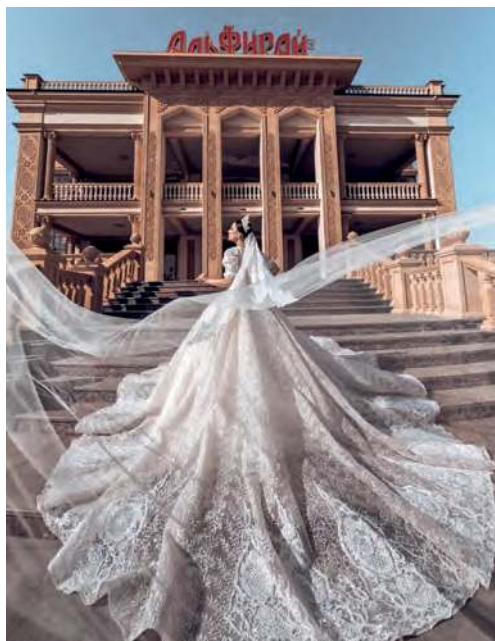
Бугюн къызны мал-матагъын гиевню уёуне алданокъ гелтирелер, тойну буса созмай бир-эки гюнню ичинде битдирме къарайлар.

Шолай башгъалыкъланы, тюрленивлени мисалгъа дагъы да хыйлы гелтирмеге ярай. Тек башгъа яны къужурлу. Той асулар бою бир кююнде турмай замангъа гёре алышына гелген. Гъали де алышына.

Тек бир затгъа заманлар таъсир этип болмай: дагъыстан тойгъа агълюню сююнчюн белгилемек учун, шо шатлы агъвалатгъа къуршалма сюегенлени барысын да чакъыралар. Дос-къардашны, юртлуланы, иш ёлдашланы, хоншуланы, гъатта адамшавлу танымайгъанланы. Шо ерли маданият яшавну хас белгиси: янгы агълюню тувулувуна шагъатлар кёп болгъан сайын, той байрамда хыйлы замангъа эсде къалажакъ.

Буса да бугюнгю тойлар бир-бирине ошагъан демеге къыйын. Эгер де, алда бир тюрлю мердешлеге аркъатаяп оътгере эди буса, гъали уйленегенлер шо гюнню оъзгёрече кюйде этмеге къарайлар. Бийивчулер чакъырыла, къурдашланы янындан къаравулланмагъан савгъатлар гъазирлене, залны къурулгъан, тизилген кююнде де янгы янашывлар гъис этиле.

Гъатта исси, ялавлу июль айдагъы тойларда оъзю агълю байрам-

ны программасы агъамиятлы болуп токътамай эди, залны ичиндеги гъаваны иссилиги шатлы мажлисни барышына таъсир эте эди. Шо учун уйленегенлер тою болажакъ ерни танглайгъанда шо ягъына да тергев бермеге башлагъанлар. Зал тизив къурулгъандан къайры, шонда тойну бары да ортакъчыларына онгайлы шартлар болдурулма герек.

Ондан къайры, байрамны маънасы алышынагъанына тергев этип къарамакъ къужурлу. Бугюн къонакълар тойдан уюне къайтагъанда янгыз ашланы татывун, къонакъланы гийинген кююн, ким нечакъы къутлав аякъланы гетергенин... арагъа салып ойлашмай, озълеге шо гюн тойда онгайлы эдими деген соравну айланасында пикирлеше.

Биз «Аль-Фирай» деген банкет залны управляющийи Гюлнара Къасымовна Магъамматова булан лакъыр этебиз. Гъар йыл бу залда юзлер булан тойлар оьтгериле. Ол айтагъан кюйде, тойлар баргъан сайын гиччи, янгыз лап ювукъ адамланы арасында оьтгерилеген, аз къонакълы тойлагъа айланып бара деген пикру дурус тьогюл.

«Бизин той залыбыз – Дагъыстанда лап уллу зал деп гъисаплана. Уйленегенлени дос-къардашы адатлы гъалда тоюна бир минге ювукъ адамны чакъыралар. Кеп халкъ къуршалмайгъан, мисал учун, мавлетлеге бизин 200 адам сыягъан онгайлы гиччи залыбыз да бар. Музыкасы, бийивлери булангъы агълю байрамланы алда йимик бугюн де уллу залыбызда оьтгеребиз, бир нече йыл алтъякъда йимик, тойлагъа жыйылагъанланы саву кемимей».

Шо гъалиги дагъыстанлы тойланы гъалын мекенли суратлайгъан маълумат. Жагъиллер ва оланы ата-аналары янгыз гезел тизилген ерге гелип къалмай. Олар башгъа соравлар да бере: къонакълагъа барысына да ер етишежекми, уллулагъа айрыча ял алма уй бармы, эсли чагъындагъы къардашларына онгайлы болажакъмы?

«Алда зал алив, гезел гёрюне буса таманлыкъ эте эди. Гъали бары да онгайлыкълар болгъаннысюе. Мисал учун, яйда Магъачкъалада ярыкълар таягъан гезиклер кеп бола, шо саялы шатлы гюн бузулмасын учун алданокъ генераторланы гъайын этмесе

бажарылмай,– деп хабарлай Гюлнара Магъамматова.

Тек бир зат кѳужурлу, гѳезелликге де, зорлукѳгѳа да, онгайлыкѳлагѳа да кѳарамай кѳонакѳланы башгѳа зат эсинде кѳала. Биз Гюлнара Кѳасымовнагѳа кѳайсы той лап да эсинде кѳалгѳан деп сорагѳанда: «Бизин залда бары да зат бир йимик гѳѳрѳуне: милли гийимлер, ѳѳзтѳрече гѳазирленген гюл байламлар, ярыкѳлар ва кѳѳп башгѳа затлар. Эсде кѳалгѳанын айтсам, бираз алда болгѳан той магѳа айрыча таѳсир этди. Гиев шонча да насипли гѳѳрѳуне эди, ону иржайы-вундан, янагѳан гѳѳзлеринден кѳайры залда дагѳы бир зат ѳкѳ деп эсинге геле эди. Машаллагѳ, кѳонакѳлар да ону шатлы гѳѳнгѳуне тез кюйленди. Той шолай болма герекедир. Уѳйленген жагѳыллени насипли кюйде гѳѳрмек-тойну бир зат булан да тенгледширме болмайгѳан лап багѳалы безенчисиدير».

Буса да биз шо сёзлерде, алыш-нывлар болса да, тойну алдагыы маънасы къалагъанын гёребиз. Адамлар алда йимик, суратларын чыгъарма гелмей. Арадан бир нече йыл өбтюп столданы тизилген кюю, шолагъа

яйылгъан аш шаршавланы туюсу
эсинде къалмажакъ. Тек башгъа
затны унутмажакъ. Ким къайсы ша
гъардан гелгенин. Атасы ахшамгъа
таба, обзюне аякъ гётермеге ихти-
яр бергенин. Улланасы барысындан
да узакъ бийигенин. Толгъан залны
гёргенде, анасы нечик иржайгъа-
нын... Шо учун тойлагъа гъали де ай-
рыча тергев бериле – яшавда да, Ин-
тернетде де. Шоларда сен обзюнгню
тынч таныма, наслуланы алышына-
гъанын, нечик мердешлер бугюнго
яшав-туруш булан умуми сёз тапма
къарайгъанны гёресен.

20 йыл алъякыдагы дисклеге ва
бугюнгу видео роликлеге кѳарап, биз
овзгелени яшавун гѳрмек учун кѳайт-
майбыз. Озьобюзню яшавубузну эсге
алмак мурадта экранга тиклене-
биз ва айланабызда не болуп кѳалса
да, инсанланы гѳали де бир ерге жы-
ягѳан затлар бар, кѳалигѳан деген ойда
токѳташма сюебиз.

Ася Абакарова

Макс Тилькени кавказ гийимлери

Бир-бир тарихчилер айтагъангъа гёре, XX асруланы башларында, инкылапдан алда Россия бары тармакъларында оър даражалагъа етишген, озъге тыш уьлкелер булан тыгъыс экономика ва маданият байлавлукълар юрютеген пачалыкъ болгъан. Кавказгъа белгили немис художник Тилькени геливю де шолай байлавлукъланы ачыкъ ва ярыкъ мисалы болуп токътай.

1909-нчу йылда Тбилисидеги Кавказ музейни директору Александр Казнаков Кавказны о замангъы наместниги граф И.Воронцов-Дашков учун доклад гъазирлеген болгъан. Докладда аслу гъалда кавказ халкъланы милли гийимлерини тарихи агъамияты ва шоланы сакъламакъны гъакъында айтыла эди ва пачаны вакилинден ерлердеги гъакимлер гийимлени жыймагъа кёмек этсин деп тилей. Шо вакътилерде бир нече илму экспедициялар да оьтгерилген. 1910-нчу йылда музейни директору

кавказ опуракъланы атласын къурма гёз алгъа тутгъан болгъан.

Атласны гъазирлевге 1912-нчи йылда немис художник ва милли гийимлени касбучусу Макс Тилькени чакъыралар. Ол Бреслауда тувгъан ва студент йылларында Берлиндеги чебер академияда охуй туруп, Тунисден ва Италиядан кёп керенлер гезеген. Академиядан сонг Берлинде, Мадридде, Парижде ишлеген. Берлинге къайтгъанда шагъарда биринчилерден болуп ресторан -кабарене ачгъан. Шонда тахшагъарны лап да

Кубачили

Авар къатынши

белгили адамлары жыйыла болгъан. Тек ярым йыл да ойтмей идара ябыла ва Тильке башгъа зат булан иштагълана, опуракъланы ахтарыгъа ва суратын этивге уруна.

1911-нчи йылда Берлинде Костюм-ланы китапханасында Тилькени биринчи выставкасы ойтгериле. Выставканы гёргенлер художникни яратывчулугъун ушатгъан, гъатта немис гъукуматы ону суратларын китапхана учун сатып алмакгъа харж гёрсетген.

Тилькени Кавказгъа чакъырмакъ деген таклифни Николай пача оъзю этген. Шо заман художник Тбилисге гелген. Башлап ол музейде сакъланатгъан опуракълардан суратлар этмеге ва этнография сапарлагъа бармагъа суйген. Тек шо гезевлерде алдында милли опуракъланы гийип эретургъан яда олтургъан адамгъа къарап

сурат этмеге кыйын экенни тез англагъан. Башгъа кыйданы танглама тюзген: башлап ерли адамны суратын чыгъарып, сонг ону милли гийимлерин сатып ала болгъан. Ахырда художник оъзюю устаханасында парахат кюйде ренкли сырлар булан костюмну суратын ясай.

Сапарларда ортакъчылыкъ этивю художникге ерли халкъланы милли опурагъын гийивге байлавлу мердешлерин, не йимик талаплар салынагъанын билмеге имканлыкъ берген.

Художник къатынланы ва эргшилени милли гийимлери булангъы дагъыстанлы къатынланы ва эргшилени (гюбечи, анди, тинди, авар) суратларын этген. Ондан кыйры, ону коллекциясында удинлер, гюржюлер, осетинлер, армянлар, татарлар, азербайжанлылар, Каспий чёллерде

Ногъай

Тюрк къатынгиши – Нухиден

турагъан къалмуқълар, ногъайлар, тюркменлер гиеген опуракъланы суратлары да бар.

Тек бирден биринчи дюнья дав башлана, маданият байлавлуқълар уъзюле. Тильке суратларыны бир пайын алып Берлинге къайта. Ол яшавуну ахырына ерли дюнья халкъланы гийимлерин ахтара эди. М.Тилькени яратывчулугъуну хас яныны гъакъында айтгъанда, ол янгыз художник тюзюл, уъстевюне, бир нече китап, альбом чыгъаргъан алим-ахтарывчу. Тильке «Бырынгъы заманлардан бугюнге ерли гийимлени тарихи» деген 5 томлуқъ антологияны тизгенлени бириси. «Гюнчыгъыш гийимлер, тюзю ва тигилген кюю» (1922) деген китапгъа ону Кавказда этилген суратлары да къошулгъан.

Тилькени 83 сураты бугюнге ерли Грузияны С. Жанашианы атындагъы пачалыкъ музейинде сакълана. Художник опуракъланы суратын этгенден къайры, ерли табиятны,

къатынгишилени безейген тагъым-чакъланы, савутну, музыка алатланы, уый палтарны да суратламагъа унутмагъан.

Тилькени ишлерини уллу этнография агъамияты бар. 1936-нчы йылда СССР-де шоланы кюрчюсюнде «Кавказ халкълар милли гийимлеринде» деген 36 открытка чыгъарылгъан. 2007-нчи йылда Тбилисиде чыкгъан каталогда да художникни суратларын гёрмеге бола.

О заманларда фотоаппарат булан ренкли суратланы чыгъарма бажарылмай эди. Тилькени ренкли суратларыны яхшылыгъындан бугюн биз варислери о девюрдеги адамланы, бырынгъы гийимлени, савутну, тагъым-чакъланы гёрмеге болабыз.

Гъазирлеген Гюлнара Асадулаева

Давну лап да узакъ гюню

10–15 йыллар алдын бизин кзулукъчуларыбызны бирисине эсги саргъалгъан тептерде тавлу тилде язылгъан чакъы затны орусчагъа гёчюрмеге гелтирген эдилер. Шо Цумада райондагъы Гадири деген юртда яшагъан, айрыча Прибалтийск округну алдагъы танкисти болгъан Магъаммат Сайитгъажиевни эсге алывлары эди. Ол асгерге 1940–нчы йылда чакъырылгъан, давну лап биринчи гюнлеринде есир болуп душманны концлагерине тюшген.

Тюнде берилеген гесекде дав башлангъан кюйню гъакъында хабарлана. Арадан 85 йыл оьтгенде де 1941–нчи йылны къагърулу июнь айны гюнлерини жанлы ортакъчысыны сатырларын охума къыйын. Шо агъвалатланы гёз алгъа гелтирегенде биз дав майданларда зор игитликни уьлгюлерин гёрсетген улталарыбызны, олары аталарыны ярыкъ эсделигини алдында даим тобукъдан туруп баш иймеге герекбиз деген ой къайтып–къайтып тувулуна.

Отпускамны юртда оьтгерип, магъа асгер бёлююме къайтмагъа тарыкъ эди. Тек бизин тав бойлардан темир ёлгъа етишмеге четим эди. Шо заман атам, гюнагъларын Аллагъ гечсин, магъа: «Тез ва тынч ёлну излей бусанг, Грозныйдан таба етишмеге къара»,– деди. Мен рази болдум. Атам узатма чыкъды, Хванхи деген ерге етишгенде савболашдыкъ. Магъа бир нече

сапар ёлдашлар да къошулду. С...юртда (къолгъазывда юртну атын англама къыйын–ред.). Грозныйгъа барагъан автобус болгъан экен. Шогъар да минип, шагъарны темир ёл вокзалына гелдик ва кёп узакъ да къалмай поезд булан мен Шяуляйдагъы асгер бёлююме етишдим. Эки гюн оьтюп, мени къайтгъанымны да тийишли кюйде белгиледик

Шонда бир нече ай турдум. Сонг мени ва бирдагъы бир нече адамны танк полкгъа бакъдырдылар. Полк Паплака деген ерде ерлешген эди.

Дав башлангъан деген хабар чыкъгъанча бизин асгер газетибиз зулмучу Гитлер асгерлерин дазубузда топлай деп яза эди. Бир гюн къувун билдирилгенде шоссаят ойлашдым—дав сама башланмагъанмы? Шо заман бизин танклар дазугъа багъып тербенди. Ахшамгъа таба етишдик, орманны ичинде токътадыкъ, полкнун командири айрыча гъазирликни гърмекни талап этди.

Эртен ёлубузну узатдыкъ, лейтенант Къасымов магъа: «Ёл экиге бёлунеген ерде къалажакъсан»,—деп буйрукъ берди. «Бары да бизин полкнун номерлери булангъы танкланы ва машинлени шу ёл булан бакъдыр—башгъа номер буса, башгъа ёлну гърсет»,—деди ва къолума эки гиччи байракъны тутдурду. Магъа полкума ёлдан ахырынчылардан болуп оьтежек санитар машин булан етишмеге герек эди.

Латвиядагъы танк дивизияны да бизге багъып бакъдырма башлады. Шо ёл бойда мен гече сагъат 3 болгъанча токътай эдим. Арт-артындан гелеген машинлени ва танкланы эби—баву ёкъ эди. Сонг ахырда сабатны машинине минип, полкумну артын тутдум. Шо 1941-нчи йылны июнь айыны 21-и сонгугюн эди. Немислер булангъы дазугъа 15 чакъырым бар эди.

Эртен 22-нчи июнда фашистлер миномётлардан, пушкалардан атышма башлады. Яшыртгъын, дауну да билдирмей немис елевчулер чапгъынны башлады, хыйлы халкъны къырды. Озьюбюзню танкыбыз булан артгъа теберилегенде душманны хыйлы техникасын ва асгерчилерин гърдюк.

Гичи оьзенни уьстюнден салынгъан кёпюрге етишип оьтме турагъанда, пулемётну атышыву башланды: механик—гъайдавчу яраланып къара къангъа боялды, радист—Иван

Косухагъа душманны гюллеси тувра юрегине гелип тийген эди. Танкыбыз не алгъа, не артгъа тербенме болмай кёпюрню ортасында токътап къалды. Шо заман танкны командири Халаленко бизге люкдан таба чыгып, фашистлени пулемётчигини яшынгъан ерин табып, дагъытма буйрукъ берди.

Гъаран танкдан чыгып, къолумдагъы гранатлар ва тапанча булан суюкеле туруп оьзенге етишмеге къарадым. Онг якъдан бизин пулемёт атыша эди, сол якъдан—немисленики. Кёпюрден аман оьтмеге бажарылмай. Тек душман онча арекде тюгюл. Уллу эмен тереклерден таба атышамы экен деп эсиме геле эди.

Артгъа багъып тебериле туруп Латвиягъа, Рига шагъаргъа ерли етишдик. Шагъарны ичиндеги ябушувларда бизин танкгъа миномёт топ тийип ялады. Насипге, биз сав къалдыкъ, янгыз командирибиз яралангъан эди. Яав асгерчилеге къошуддукъ, къолубузгъа тюбеклер тутдурду ва гъар орам учун къаныбызны—жаныбызны аямай ябуша эдик. Хыйлы керенлер душман булан бетге—бет токътай эдик. Шолай къанлы къраршы турувланы бирисинде мени ёлумну къыркъып, алдыма бирден эки фашист чыкъды. Оланы бириси сюлче булан инбашыма уруп, сюегине ерли яралады, мен йыгъылдым. Яхшы чы шо мюгълетде ювукъда бизин эки матросубуз болгъан, чабып гелип, душманланы экисин де оьлтюрдю. Магъа турма кёмек этди, ачувумдан мени яралагъан сойралып ятгъан немисни авзуна тюбекни сабы булан къакъдым.

Сонг инбашымны бинт булан байлады. Тюбекни ва сюлчени къоллап болмай эдим, шо саялы тюбекни ташлап, 2–3 гранатны ва тапанчаны алдым.

Рига уьч керен къолдан къолгъа тюшдю. Нечик де, ахырда шагъарны душмангъа къоймасакъ амал ёкъ эди, бизин асгерлер уллу тас этивлеге тарыгъан эди. Шагъардан ахырын—

чы керен чыгъагъанда бир танкны ичинде оылген солдатланы тапдыкъ, оланы арасында къолуна яралангъан майор да бар эди. Ол немислер Белоруссиягъа ерли етишгенин ва биз къамавгъа тюшгенибизни айтды. Бажарылса, бизинкилени янына чыгъарбыз, бажарылмаса, ахырынчы тынышыбызны алгъанча ябушажакъбыз, ахырда: «Арагъызда танкистлер бармы?» –деп сорады.

Мен авуртагъан ярамны ойлашмай алгъа чыкъдым, танкист экенимни айтдым. Янгыдан инбашымны тыгъыс кюйде байлап, танкны пулемѳтуну алдында олтурдум. Патронлар етише эди, тек солярка аз эди. Шондан Вильнюсгъа багъып тербендик.

Ёлда эшитебиз: ойтанны ичинден пехотаны лейтенанты кѳмекге чакъыра. Биз токътадыкъ, ону гъалына къарадыкъ. Душманны минасы аякъларыны парпарасын чыгъаргъан, бирисин узып алгъан. Ол къан кавда ятып, шинелине чырмалып, сув ичме тилей эди. Бизин ажжалгъа талав йимик, яныбызда сув ёкъ эди. Бираз ариде батмакълыкъны эс этип, каскамны чомуп толтуруп, огъар сув алып гелдим.

Ол биз озьуне бир кѳмек де этип болмажакъыбызны, озьюн текеран тербетсе, оьлежегин айтды. «Сиз буса бу якълардан гетигиз, сизге къаршы уллу армия геле тура, оланы гючю кѳп. Мен негъакъ оьлмесин учун, шо аридеги арбаны уьстюндеги гранатлар булангъы яшикни гелтиригиз», – деп тиледи.

Биз ону къырыйына гранатланы салдыкъ. Дагъы да фашистлер алданокъ гѳрюп къоймасын учун, уьстюн бутакълар булан япдыкъ.

Бир тѳбени артына айландыкъ. Орманны бир ягъасында танкланы яшырма къарайгъанда, немис полклар Вильнюсдан Ригагъа багъып юрюшюн башланды. Мен янгыдан ярамны байладым. Сийрек терекли орманны бийик еринде токътагъанбыз. Ёлну ари янында батмакълыкълар.

Ойтанда ятгъан игит лейтенант фашист мотоциклистлени оьтмеге къоюп, арты булан оьзлеге пушкалар тагъылгъан машинлер ювукъ болгъанда, гранаталарын ташлап йиберген. 2–3 машин шоссагъат ядлагъан, къалгъанларыны ёлу къырккъылып еринде токътап къалгъан. Биз де намарт елевчюлеге бар чакъты савутубуздан атышма башладыкъ. Шо мюгълетде ярамны гъакъында унутуп да къалдым. Хыйлы фашистлени ва оланы техникасын дагъытдыкъ.

Сонг танкларыбызны орманны ичине багъып бурдукъ. Хыйлы заман айлана туруп бир гиччи юртну ягъасына чыкъдыкъ. Ерли адамлагъа немислер бармы деп сорадыкъ. «Сиз къамавгъа тюшгенсиз, дѳрт де якъда фашистлер», – деп билдирди.

Биз гюнчыгъышгъа багъып тербенме токъташдыкъ: къамавдан чыкъсакъ – чыгъарбыз, чыкъмасакъ – оьлербиз. Эки танкны ягъарлыгъы битди. Бизде бар чакъысыны яртысын олагъа бердик. Тек шо да нече де тез битди. Сонг танкланы яшырып, ахшам болгъанча къарап турдукъ.

Сонг командирибиз лейтенант Захаров айтды: «Аявлу ёлдашлар. Гъали шу танкларыбыз булан къамавдан чыгъып болмажакъбыз. Гелигиз, биз шулай этейик. Командованиени душмангъа не машинлени, не танкланы, не топланы къойма ярмай деген буйругъу бар. Шо саялы танкланы бузма тарыкъ. Биз буса яав аякъдан оьзюбюзню армиябызны излемеге барарбыз».

Ону буйругъуна гѳре тербендик. Яралангъан инбашым шишген эди, гъаран юрюй эдим, не ашама, не ичме зат ёкъ. Оьзгелерден артда къалдым, заманда бир эсимни де тас эте эдим. Бир ёл ягъагъа чыкъгъанда, къарайман, айланамда немис солдатлар токътагъан. Шолай мен хыйлы офицерлерибиз ва солдатларыбыз булан бирче есирлигке тюшдюм...

Гъазирлеген Гюлнара Асадулаева

Гюм ийис гелеген бетлерин бирдагъы керен ачдым

(Башы алдагъы номерлерде)

Мен алда да эсгерген кюйде, гъар абат алгъан ерибизде былтырлыкъны тамаша сеслерин чалына эди. Мен гетген гезикли лакъырымда бырын-гъы греклерден гелген Антиохия-ад-Кразум деген шагъарны сюлдюрлерин токътагъан ерден айланып чыгъып, о замангъы халкъланы культура-сына гъайран болдукъ деп эсгердим. Ондан сонг гид булан шондан бираз аридеги Сиедра деген бирдагъы-бир Къазипашаны да, Аланьяны да ортасында бийикликде ерлешген античный шагъаргъа бардыкъ. Гъар тирет шо замангъы маданиятны, инсанланы яшав-турушун, оланы ажайып пагъмусун, къоччакълыгъын гёз алгъа гелтирме сюемен.

Сиедра да сырлары булангъы мукъаятлы кюйде къурулгъан ер экенни эследим. Шону эллинистический девюрден тутуп, Византия империясына ерли эсделикге кълалгъан гъызларындан къайры да, туристлени, къонакъланы бийикликден чебер къайдалы сурат йимик гёрюнеген

табиатны гёзеллиги, бир бою булан Средиземный денгизни къувлуйгъаны айрыча тергевюмню тартды. Гид бизге: «Гёремисиз, шо денгизни буччагъын, бир-бир маълуматлагъа гёре, гъона шо ерлерден таба Египетни пача къызы Клеопатра бу янгъа гелген деп айтыла»,—деди. Шосагъат

шу топуракъгъа басгъанмы, шу ерлерден гезегенми экен деген пикрулар тувулуна. Гъатта ёммакъланы ичине чомулуп, бырынгъы греклени уйдурмалы игитлери булан ёлугъагъан йимик гъис этесен.

Сиедра бизин эрадан алда VII асруда къбурулгъан деп айта. Амма биринчи язывларда I асруда тизилген деп эсгериле. Бу шагъар Памфилия, Киликия, Исаврия булан дазуда ерлешгени ачыкъ. Шону учун сатыв-алыв юрюлеген центргъа гъисаплангъан, аты дагъыдан да бек айтылынгъан. Шо себепден де шагъар Ез асруда да, (Бронзовый век) 5 минг йыл алда да яшагъан деп белгиленген.

Бизин эрадан алда 48-нчи йыл мунда римлени асгер башчысы Помпей Египетге гъавгъа чыкъгъанча ахырынчы асгер советин оьтгерген. Рим девюрге (II-III асрулар бизин эра) Сиедра бек гетерилип гетген. О вакътилер римлени императору Септимий Север болгъан. Ол денгизден таба гелеген къачакълагъа (пиратлар) къаршы тургъан учун шагъарны макътагъан. Бизин эрадан алдагъы I асруда табылгъан язывларда белгиленген кюйде, шо девюр къачакълар булан байлавлу. Шонда язылгъан кюйде, балики, Кларосда Аполлонну халкъгъа таъсир этеген адамы (оракул) Сиедрада яшайгъанлагъа бир хатир де этмейли, къачакълагъа къаршы туруп, ябушуп оланы къувалап ёкъ этмек яда уьзюлмейген къайда да шынжырлагъа байлап токътатмакъ деген. Шо заманлар олар оьзлени сиедрион деп темир акъчала-рын чыгъаргъанлар, яшайгъан адам-ланы санаву да 4-5 мингден артлангъан.

Византия девюрге шо епископланы центрына айлангъан. Артда арапланы чапгъынындан сонг IX асруда оьсюю тебенлешме башлай. XIII асруда, сельджуклар къолгъа алгъанда Сиедра толу кюйде ташлангъан.

1994-нчю йыл Аланьяны археология музейини о замангъы башчы-

сы доктор Исмайыл Карамут биринчи къазывланы, ахтарывланы башлагъан. Сиедра экиге бёлюнген болгъаны ачыкъ этилинген. Инг де уллу айрыча гёзел, генг, 200 метр узунлугъу булангъы орамын ачгъан. Шонда сыдыра болуп ташдан бырынгъылыкъны белгилери булангъы бир нече багъаналаны, къаланы, уллу рим гъамамны тамларыны ярты янлары ва шону полуна тутулгъан тюрю ренклердеги увакъ ташлар торланып этилген суратланы гесеклери сакълангъан. Сонг да, христианлыкъгъа хас суратлары булан безендирилген анакъ табылгъан. Къарагъанда, шону христиан динге гийирмек муратда адатлар оьтгермек учун къоллагъанлар деп ёрайлар. Шондан чыкъгъан ренкли увакъ ташлар торланып этилген шайлы уллу сурат гесек Аланьяны археология музейинде орунлашгъан. Шондан къайры да, Яратгъангъа къуллукъ этеген ибадат уйню, театрны, спорт залны, адамланы сув булан таъмин этеген гъавузну, тюкенлени, шагъаргъа гиреген уллу къапуланы къалды-къулдусундан былтырлыкъны ийиси бурнугъа урунуп, оланы ругъуну сыйлы сеси, шыбышлавлары къулагъынга чалынып гетеген йимик эди. Оланы ерли игитини, белгили абурлу адамы гёмюлген Героон деген сыйлы ер, айрокъда бек тергевню тарта демеге ярай. Гъар тюрю ойлар, ташыйгъан гъислер булан биз турагъан ерибизге къайтдыкъ. Артындагъы гюн чинк де бек дангъа белгили эжелги заманланы шагъары Сидеге сапарыбызны узатма герекиз.

Сидедеги гезевюбюз дагъыдан да бек къужурлу ва таъсирли болду деп эсеме геле. Бир автобусну ичинде россиялылар булан бирче немислер де бар эди. Магъа шонда олар бек ачыкъ юрекли, къурч адамлар экени оьтесиз кепиме гелди. Къырыйымда олтургъан эки немис къатын магъа

ингилис тилде: «Къайдан гелген-сиз?»–деп сорады. Мен: «Дагъыстандан»,–дедим. Олар къайтара: «Не, Пакистан?»–деп сорай. Дагъыстанны билмейгенни анлап, о саялы: «Кавказ»,–дедим. Олар не буса да шоссаят сююнуп гетдилер. Икрам этип, буса ичме ярай демеге сюегенни билдим. «Ёкъ, мен ичмеймен»,–деп англатма къарайман. Олар бирден завх этип кюлеп йибердилер. Вагъ, не учун мунча алапат кюледиле булар деп, оланы сёзлерин янгыдан башымда айландырып, маънасын ачыкъ этме урундум. Олар: «Кавказ учун аякълар гётерме ярай»,–деп айтгъан экен. Сонг мен де кюледим. Шолай немис масхаралагъа тынглай туруп, Сидеге нечик етишгенни де эслемедик.

Я сен къопдуруп да айтасандыр деп эсигизге гелмек де бар. Гъеч бир затны кёшмайман, бар кююнде лакъыр этме къарайман. Гъар баргъан ериме: «Шулай исбайылыкъ, гъайран табият нечик бола экен?»–деп ругъланып гете эдим. Гъар ерде обзюмню бир къарышгъа обсген йимик гъис эте

эдим. Обтесиз бай тарихи булангъы Сидеге гиргенде, шо девюрню унутма къоймайгъан бир къалипдеги уйлеге къарап, хошланмай боламысан. Гид айтгъан кюйде, эсги шагъар токътагъан топуракъда уйленги гъалиги къайда да къурмагъа ихтияр бермей. Шо замангъы культурагъа, адатлагъа гёре ишлемеге борчулар. Шолай гъюрмет этив де айрыча тергевюнгню тарта. Орамлары немислер, англичанлар, италиялылар ва обзге тыш пачалыкълардан гелгенлерден тыгъылып толгъан.

Бырынгъы грек тарихчи, географ Страбонну язгъанларына гёре, Сидени Эгей денгизни боюнда, Анатолияда белгили Эолия областдагъы Кима шагъарлы греклер кюрчюлендирген. Сиде деген ат ерли анатоллия тилде нар (гранат) деп англата. Нар мунда берекетни, моллукъну белгисине гъисаплана. Мунда къонушгъан греклер ерли халкъны тилинде сёйлеп гелген. VI асруда олар Памфилия йимик Лидия пачалыгъыны кёлуна тюшген. Лидия дагъылгъан

сонг Ахеменид пачалыгына гире. Оланы девюрюнде озлени экономика автономиясын кзуруп, Афинаны, Аполлонну, нарны суратлары булан гюмюш акъчаларын чыгъарма башлайлар. Бизин эрадан алда 334-нчу йыл Сидени Александр Македонский ала. Ону вакътисинде Сиде гюмюш, темир акъчалар чыгъаргъан центргъа айлана.

Бырынгылары яшавуну тавушу эшитилеген лап да таъсирли, аривлюгюне дагы да гезеллик кшошгъан ерлерин эсгерме сюемен. Рим империяны заманында II асруда ясалгъан амфитеатрында гладиатор ябушувлар юрюлген. Янгыз эренлер туюл, къатынгишилер де олардан бек хатирсиз кюйде тогъа тартгъанлар. Шонда 20 мингге ювукъ адам гире.

6 метр бийиклиги булангъы Веспасианны кшапулары бизин эраны I асрусунда Римни Веспасиан пачасыны гююрметине тизилген. Дагы да, бизин эраны II асрусундагы бырынгы греклер гюнню Аллагына ва инчесаниятны якълавчусуна гысаплайгъан Аполлонну ибадат уюнден къалгъан ярты тамларына, багъаналарына къарап, шу ерлерде нечесе алдынгы, савлай аламгъа белгили адамлар гызларын кбойгъандыр деп ругъландым, олар булан ёлукъгъандай иштагъландым. Шолай да, Римни пачасы Тит Веспасианны абурлап 3 кбабатлы, 5 метр бийиклиги, 35 метргъа ювукъ генглиги

булангъы Нимфеум деген монумент фонтанны исбайылыгъын суратлайгъан ерлер хошландырмай боламы. Шолар бары да Средиземный денгизни ягъасы булан ерлешген. Сидени гъакъында айрыча китап язмагъа чакъы бай тарихи бар. Олай да, майдандагы Мустафа Кемаль Ататюркге ясалгъан эсделикте шагъаргъа айрыча ренк бере.

Кзуванчдан толгъан юреклерибиз булан бизин шо гюн Къазипашаны къырындагы Асар тавда ерлешген дюньяда чинк де уллу деп гысапланагъан 4 чакъырым узунлугъу булангъы «Ялан дюнья» (Ялгъан дюнья тюрк тилде де) деген анакыгъа алып бардылар. Бугюнлеге шону 450 метр чакъы ери ачылгъан. Шогъар 5 миллионгъа ювукъ йыл бола. Халкъ арадагы уйдурмагъа гере, шо анакыда яшайгъан бир гиши де, хоншу юртда турагъан кыыз да бир-бирине гъашыкъ бола. Эки суйген шонда ёлугъа болгъан. Бир тирет ер тербенип, анакъ бузулуп, олар бир-биринден айрыла. Шо саялы ялгъан дюнья дегенлер. Дагы да башгъа маълуматгъа гере, шонда юртну жамияты о девюрлерде налоглар телемес учун озлени гъайван-малын яшыра болгъанлар деп айта. Шо саялы шогъар «Ялан дюнья» деп кбойгъан. Бу анакыны гъавасы, айрокъда адамны тыныш алагъан санларыны савлугъу учун пайдалы. Шону ичинде узун салынчакъ бузлагъа ошайгъан затлар, канзилер, шолай да гюндюзлер юугъа батгъан учагъан чычкъанланы да гермеге бола.

Шолай эжелги девюрлерде яшагъан «игитлер» булан ёлугъун, нечесе асруланы кзурашайгъан, гъайрангъа къалдырагъан сигърулу топуракъда гезен, тазза дегенче ругъландым, сююндюм, шо гезеллик учун Яратгъаныбызгъа минг макътавлар этдим.

Паху Гъайбуллаева

«Ол даим театрны ойлаша эди»

Бу 2026-нчы йылда Къумукъ театрны янгы бинасы ачылгъанлы арадан 40 йыл оътдю. Къумукъ театрны эсгерегенде, шоссагъат бизин оюбузгъа аты дангъа айтылынган СССР-ни халкъ артисткасы, К.Станиславскийни атындагъы пачалыкъ премияны лауреаты, кёп-кёп орденлени кавалери Барият Солтанмежитовна Муратова гёз алгъа геле. Шо агъвалатгъа байлавлу болуп, биз Барият Муратованы кызы Белла булан ёлугъуп, бираз тезде белгили журналист, публицист Алав Алиев этген лакъырны бермекни анив гёрдюк. Ону жаваплары охувчуланы да тергевюн тарфар деп эсибизге геле.

–Белла Алимовна, анагъызны яшавуну ва яратывчулугъуну гъакъында язагъанлар ону тувгъан йылын ва ерин гъар тюрлю кюйде айтала. Сиз сама шо масъаланы ачыкъ этсегиз ярамаймы?

–Уллу Совет энциклопедияда ва озгге маълумат береген китапларда анам 1914-нчу йылны январ айыны 16-нда тувгъан деп эсгерелер. Шо тюз тюгюл. Биз бир заманда да агълюбюзде анабызны тувгъан гюнюн йылны башында белгилемегенбиз. Ол 1914-

нчу йылны сентябр айыны 16-нда тувгъан. Тувгъан ериде Тёбен Жюнгютей тюгюл, Темирхан-Шура. Шодай паспортуна да язылгъан.

–Барият Солтанмежитовнаны ата-анасыны гъакъында бир-эки сёз айтсагъыз, анив болар эди.

– Уллатам Солтанмежит-Къадар юртдан. Улланам Балаханум –тёбен-жюнгютейли. Анам тувгъан йыл уллатамны асгерге чакъыргъанлар. Ол макътавлу «Дикая дивизия» булан Биринчи дюнъя давну майданларын-

дагъы къанлы ябушувларда ортакъчылыкъ этген. Шоланы бирисинде авур яраланып, ватанына къайтгъан. Тек парахат яшавну гёрмеген. Инкылап, Ватандаш дав башлангъанда, уллатам къызыл партизанланы сыдырасына къошулуп, Магъач Дахадаевни отрядына язылгъан. Герман фронтунда ону Аллагъутаала облюмден сакълагъан буса, облю яра ону ватанында къаравуллай болгъан. Уллатам облгенде, анама янгыз 4 йыл бола болгъан. Биринден-бири гиччи уьч яшы да булан янгыз къалгъан улланамны яшавуну лап да къагърулу, къыйын вакътилер башлангъан. Тек заман обзюню алгъа барывун бир де токътатмай. Юрек яралар солкъ бола ва ол обзюню сав заманында янгырагъан тавушлу Барияты 21 йыл чагъында тав элинде биринчилей «Дагъыстанны халкъ артисткасы» деген гьюрметли атны алажакъгъа шагъатлыкъ этежек.

–Барият Муратова сагънада 200-ден де артыкъ ролланы ойнагъан. Нечик ойлашасыз, шо сагънада яратылгъан келбетлерден анагъызны хасиятына, ругъуна къайсылары лап да ювукъ эди?

–Шосагъат шо сорагъа гъазир жавап берме къыйын. Ол яратгъан келбетлер башгъа-башгъа эди. Муштай Каримни пьесасында ол тавакаллы ва къудратлы–Танкабийке, Шервашидзени «Намусунда» яшавдан гёнгу чыкыгъан–Сусанна, «Молла Насритдинде» кюлкюлю ва гылласыз– Жумайсат, Салаватовну «Айкъазисинде» инче гьисли–Гюлкызы. Шо ролну анам 20 йылны узгъында ойнап турду. Анамны пагъмусуна гёре, шо келпет пьесаны аслу игити болуп токътады. Анам сценарийни тергевлю кюйде охугъан сонг, оюнда шо келпетни гёз алдына гелтирме къарай эди. Сагънагъа чыкыгъанда, сценарийде ёкъ сёзлени къоллап, пьесаны дагъыдан да бек байындыра эди. Артдагъы йылларында анам амалдан геле туруп, аналаны ролларын танглама къарай эди.

Мен Чингиз Айтматовну «Ана топуракъ» деген пьесасында анам ойнагъан Толгъанайны монологун эшитгенде, юрек гьислери обрчюкмеген, гъалекленмеген бир адамны да билмеймен.

–Анагъыз агълюде, дос-къардашны арасында нечик адам эди?

–Анам магъа яда къызардашым Инессагъа бир де тавушун гётермеген. Репетициялар, спектаклдер, концертлер, арты-алды битмейген гастроллар... Шолай гюнден-гюн, йылдан-йылгъа узатылып тура эди. Анам бек къавшала эди. Бизде, уьубюзде гъар тюрлю музыкалы алатлар бар эди, тек анам шоланы къолуна алып сокыгъаны, йырагъаны эсимде ёкъ. Ол классика музыкадан бек иштагълана эди. Магнитофонну да ягъып, шогъар тынглайгъанда, биз Инесса булан башгъа уьйге гирип, иннемей тура эдик.

–Ата-анагъыз айрылгъанда, сизге тынч болмагъандыр?

–Биз, олар хатиржанлыкъларын да унутуп, къайтып къошулар деп бек умут эте эдик. Олар бир къошула эди, сонг къайтып айрыча яшама башлай эдилер. Олагъа насипли, парахат агълю яшав къурма не буса да бир зат пуршав эте эди. Атам анамдан айрылса да, мени ва Инессаны гъакъында бир де унутмай эди. Бир гезик ол мени музейге алып барды. Лев Толстойну яшавуна багъышлангъан выставкада кёп эсги суратлар ерлешдирилген эди. Шоланы бирисине ювукъ болуп атам къолу булан суратдагъы бийиксув, къара мыйыкълары булангъы адамны гёрсетип: «Къара, Белла! Шо сени уллатанг–Салимхан Къурумов. Ол язивчуну «Ясная Поляна» деген юртунда яшагъан ва ишлеген. Олар Лев Николаевич булан улду къурдашлар болгъан»,– деди.

70-нчи йылланы башларында, атам яман авруп, тёшкеге тюшдю. Огъар анамдан къайры, дагъы къарама адам ёкъ эди. Олар айрылса да, анам врачлагъа чаба эди, гъар тюрлю дарманлар излей эди... Тек шо атама кёмек этме-

ди. Ону ахырынчы ёлуна гъазирлеген ва алдын-артын этген анам эди...

–Уллу пагъмусу булангъы адамланы бирлери жаны сыйдан тоймай хохайып, башгъаланы сан да гёрмейген айланышгъа тарыйлар. Барият Солтанмежитовнагъа шолай «аврув» къабунмагъандыр?

–Не сёйлейсиз! Анам иш ёлдашларына къычырып, бетлеп, хатирин къалдыргъан болгъан деп, мен бир заманда да, биревден де эшитмегенмен. Огъар гъакимлерден эсе, простой адамлар булан гъакълашма рагъат эди. Неге туюл, оъю де шолай адамланы арасындан чыкъгъан. Ондан къайры, унутмагъыз, ол СССР-ни халкъ артисткасындан къайры, уллу уълкени Оьр Советини депутаты да дюр эди. Сессияларда Кремльни къаласында олтура эди. Оъю чю бир де не комсомолну, не партияны сыдыраларында болмагъан. Шо йылларда уьубюз, тувра маънасында айтгъанда, оьтгеюл абзаргъа айлангъан эди. Адамлар масъаланы депутатны къабул этеген кабинетинден эсе, уй шартларда чечме къолайдыр деген ой булан, сагъат нече деп де къарамай, гечеде-гюнде геле эди. Бирисини уланы увакъ жинаятчылыкъ этип, милициягъа туюшген, чыгъарма тарыкъ. Башгъасын янгы уйлер пайланагъанда,

гезикден тайдырып къойгъан, адилликни талап эте. Уьчюнчюсю, Москвада пелен министерликде оъюню гъакъында якълав ва макътав сёзлер айтгъанны тилей... Анам биревге де этмесмен, болмасман деп айтмагъан. Зенг эте эди, яза эди, гъар тюрю къурумлагъа бара эди. Ахшамлар буса ону театр ва сююмлю къаравчулары сабурсуз кюйде къаравуллай эди.

–Инчесаният, шону ёлуна туюшген гъар адамдан къурбанлыкъны талап эте деп тезден берли айтыла гелген. Шо сизин анагъыздан гъаттдан озуп, кёп артыкъ къурбанлыкъны талап сама этмей эдимиз? Мен ону янгыз яш йылларын, депутатлыкъ заманларын айтмайман, артдагъы йылларын да гёз алгъа гелтиремен.

–Мен сизге ону авругъанча алда язгъан бир кагъызын охуюм:

«Аявлу мени Людочкам! (Шо Москвагъа актриса Людмила Григорьевна Ивановагъа язылгъан кагъыз). Айланамда не болуп тура буса да англамайман. Сёзлер булан нечик англатагъанны да билмеймен. Мен театрда чалышагъаным 60 йыл битди. Лап кыйып йылларда башлагъанман, театр булан Дагъыстанны инчесаниятын гёрсетип бары да Кавказны, гъатта Россияны айланып чыкъгъанман. Гъар йыл 3-4 керен гастроллагъа

бара эдим, аслу ролланы ойнай эдим. Ондан къайры, арты-алды ёкъ концертлер. Ѓалсыз болдум, театр саялы ожагъым тозулду. Мен суйген бусам, баягъанокъ, Москвагъа чыгъар эдим. МХАТ-ны башчысы Абрикосов мени нече керен чакъырды. Бармадым. Бакюге чакъыра эди. Бармадым. Барын да объюмню анадаш Къумукъ театрым учун къойдум. Гюнчулюк этегенлер мени бек инжитип тура. Уллу балагъ гелген театргъа! Башын тутгъанлар –урушбатчылар ва юбкаланы артындан чабагъанлар. Биревге де пагъмулар тарыкъ тюгюл, сагъна саният тарыкъ тюгюл. Мени юрегим ярыла. Олар мени ишден нечик къувайлагъанны билмей тура. Мен объюм арза язып тайдым, оланы илбис сёзлерине къачан болгъанча чыдап турма герекмен?! Мен театрымны, халкъымны, Дагъыстанымны бек сюемен. Гечип къой, Людочка, сагъа дертлеримни айтып, юрегимни ял этмесем болмай эдим. Гьюрмет булан Барият».

Анам шо кагъызны язагъанда, биз бешинчи къабатда бир уйлюк квартирде яшай эдик. Огъар гъар гюн оьрге гётерилме бек къыйын эди. Биз квартирибизни тёбен къатлагъа алышдырма тилегенде, Маданият министрлигинден машин йибердилер. Мени ва анамны автостанцияны ювугъунда къурулуп турагъан янгы уйлени гёрсетме алып бардылар. Анам шо бетон къурулушланы гёргенде: «Мен мунда яшап болмажакъман. Театргъа да кёп йыракъ»,–деди.

Ону лап артдагъы юбилейин 1994-нчу йылда дос-къардаш жыйылып, оьз арабызда белгиледик. Шо заман анам аврума башлады, тёшекге тюшген сонг дагъы турмады. Анама къарамакъ учун магъа объюмню ишимни къойма тюшдю. Дагъы кёмек этме адам ёкъ эди. Квартирде крандан янгыз сувукъ сув геле эди. Къышда батарейлер гъаран иссиликни бере эди. Къуру акъча етишмей эди. Анамны китапчасындагъы бары да жыйылгъан чакъы акъча пуч болду. 10

айны узагъында анамны пенсиясына тийишли къошум гъакъланы алып болмай эдим.

Огъ, мени азиз анам, гъатта яшавуну ахырынчы мюгълетлеринде ол театрыны гъакъында ойлаша эди.

– *Барият Солтанмежитовнагъа эсделик учун Дагъыстанны гъукъматы акъча гёрсетген болгъан. Тек шогъар да сутурлукъ этгенлер табылгъан деген хабар болду.*

– Огъ, юрек яраларымны хозгъамагъыз. Мен кимге де инанып къалагъан адамман. Анамны эсделигини гъакъында лакъыр юрюле болгъан сонг, бирев де яманлыкъ этмес деп ойлаша эдим. Шо адам, атын айтма да суймеймен, ону кёплер яхшы таный, къуру Маданият министрликни кабинетлеринден айлана бола эди. Магъа башлап ол намуслу, ягълы адам йимик гёрюнген эди. О буса таза шарлатан, макюрчу болгъан экен. Ол эсделикни лап яхшы кюйде этермен деп, мени инандырды. Акъча къолуна тюшгенде, ёкъ болуп къалды. Нече гече гёзьяш тёкдюм.

–*Шюкюр Аллагъа, гъали Барият Солтанмежитовнаны эсделиги Къумукъ театры алдында токътагъан. Бирдагъы-бир затгъа тамаша этемен-Бариятгъа багъышлангъан, кёп тезде чыкъгъан биргине- бир китапчадан къайры, дагъы китап ёкъ экен. Сиз анагъыздан къалгъан бары да кагъызланы, документлени, суратланы жыйып, айрыча уллу китап этип чыгъарма ойлашмагъанмысыз? Тизив эсделик болар эди.*

–Мен объюмню бары да бош заманымны шогъар багъышлайман. Янгыз кагъызлар, документлер тюгюл, анамны кёп йыллар объю юрюте гелген тептери де сакълангъан. Онда ол объюню яш йылларыны, ата-анасыны, дос- къардашны, театрыны, иш ёлдашларыны гъакъында яза. Гючюм ва савлугъум етишсе, шо мурадымны яшавгъа чыгъарма бек умут этемен. Аллагъ буюрса.

Алав Алиев

«Агъасына къолун берген иниси»

Буйнакск районну Ишарты юртунда агълюсю булан тизив дёрт яшны оьсдюрюп, тарбиялап, татывлу, бавурлу ва оьтесиз саламатлы кюй-де яшагъан Магъач ва Зояханум Сепиевлени танымайгъанлар ёкъдур. Гюнагъларындан Аллагъ гечсин, Магъач да, савлай уьягълюсю де гишини къыйынына табылма, кёмек къолун узатма гъазир тура эдилер. Шо учун да ишартылылар олагъа бек абур этип янаша.

Къысмагъ Зояханум халайны сынагъанда йимик, юрек ярылардай башына бир балагъны артындан башгъасын тѣшей. Башлап авур аврулардан къыйналып, биргине-бир къызы Исманат чакъсыз яшавдан гетди. Ананы агъ урувлары, ваягълары сейир болгъунча, къапулагъа къагъып бирдагъы балагъ гирип гелди. Айтагъаным, оъзю булан нечесе йыллар аркъа таяву болуп яшагъан агълю чери герти дюнъялагъа гѣчдю... Оланы яшлары гиччиден берли нечик ата-анасы адамлагъа гьюрметли кюйде янашагъанын, гюнню боюнда къаратанг булан загъмат тѣгегенин гѣре эди. Гъали уланлары Зояханум халайны – яшавуну биргине – бир ярыгъы, умуту. Олар да анасыны хатири къалардай, гѣнгю бузулардай себеп бермейген кюйде оьмюр сюрелер.

Зояханумну атасы Иса Гъайбуллаев ва анасы Илмуханумну з эркъардашы Дадам, Бийсолтан, Алимсолтан Ациевлер Уллу Ватан давдан къайтмай, къоччакъ кюйде жанларын къурбан этип, даимликге эсде къалгъан. Анасыны эркъардашларыны бири 16 йыллыкъ чагъында давгъа гѣнгюлю кюйде гетген болгъан. Бу батырланы къаны оланы варисликге къалгъан наслуларыны къаркъарасында да ойнай.

Яшав тамаша-гъайран дюнъя. Айтагъаным, ат туягъын тай басар дегенлей, Зояханум ва Магъачны ортанчы уланы Сайт иници Сагъадулла Сепиевлер бугюнлерде Украинада къолундагъы савуту булан бизин Ватаныбызны ихтиярларын якълай.

Сайт 1979-нчу йылда тувгъан, армияда къуллукъ этген сонг, Оборона министерлик булан дыгъар байлап, асгер гъаракатын узатгъан. Башлап ону Ботлихге бакъдыргъанлар, сонг хоншу Мычгъыш Республиканы

Аргъун къакъагъа йиберген. Оьр асгер билимни Санкт-Петербургда алгъан. Къыбла Осетиядагъы, Грузиядагъы дав агъвалатларда ортакъчылыкъ этген. Асгер къурдашлары ону къоччакълыкъын, тавакаллыкъын айрыча эсгерелер. Сайт Ватанны къорувчуларыны ал сыдыраларында игитликни уьлгюлерин гѣрсетип дав юрюте. Бугюнлерде яралангъан сонг, уьюне гелген. Бираз алларда ол Жуконну медали булан савгъатлангъан, инисин Сагъадулланы «Къоччакълыкъ учун» деген медаль булан белгилегенлер. Сагъадулла да душман булангъы артдагъы къанлы къаршы турувда яралангъан эди. Госпиталда ятып, ярасы толу кюйде сав болгъанчагъа да къарамай, асгер къурдашларыны янына къайтгъан.

Яшавда къаравулланмагъан агъвалатлар болуп гете. Айтма сюегеним, бу эки де тавакаллы хасиятлы агъа-ини Украинада буса да бир-бирин гѣрмегени з йыл бола эди. Нечик де, ял алывда да расланмадылар. Гюнлени бир гюнюнде, Сагъадуллагъа машини булан командирин ондагъы бир ерге алып барма тюше. Шонда етишгенде, къараса, агъасы Сайтте гѣзю илинип гете, ону ювугъуна алгъасап, юрегине гъалеклик тюше. Агъасына къолун берген иниси дегенлей, эки-си де саламлашып, къучакълашалар. Олагъа къарап, асгер ѣлдашлары да тарлана. Шолайлыкъда, гъакиген сэгъынч гъислери сейир бола.

Сайт ва Сагъадулла ата-бабаларындан къалгъан къоччакълыкъны мердешлерине аманат болуп узаталар. Олагъа анадаш ерлерини гъакъындагъы эсге алывлар, азиз анасыны келпѣти гюч-къуват ва ругъ бере. Ана буса гъар гюнлюк дуаларында Аллагъутааладан авлетлери уьюне эсен-аман къайтгъанны тилей.

Паху Гъайбуллаева

Разият
Къурбанова

Умут уьзмей яшамагъа тарыкъбыз...

Ол оьтген яшавуну бир мюгълетине де гьёкюнмей. Разият Къурбанова оьзюню къысматын бар кююнде къабул эте, неге тюгюл шону барышын башгъа, оьр гючлер токъташдырагъанын яхшы англай. Буса да, шону булан бирге адам суюсе, оьзюню яшавун алышдырып болагъанына инана.

Янгыз милли проектлени гъакъында тюгюл...

Яшлар учунгъу 1 номерли шагъар китапхананы директору Разият Жалиловна тахчаларда тизилген китапланы кьолу булан гёрсетип: «Гёремисиз, бизин байлыкъны?» – дей. Мунда янгы Интернет технологиялар булан иштагъланагъанлагъа да, айрыча шыплыкъда олтуруп китап охума сюегенлеге де бары да шартлар болдурулгъан.

Ол китапхананы «Маданият» деген милли проектге гёре кьурулма башлангъан вакътилерин эсге ала ва янгы идарагъа бажарывлу, сынавлу касбучулары кьуршама болгъанлыкъгъа эпсиз сююне.

– Китапхананы коллективи – оьз ишин сюеген, умуми иши булан сыкълашгъан, ругълангъан адамлар. Гъали чи шолай касбучулары тапмагъа да къыйындыр, – дей Разият Жалиловна.

– Гертиден де, сизде уйде йимик, – деп ону булан рази боламан, айланмадагъы алдынлы маълумат алатлагъа къарап сукъланаман.

– Китапханаланы ишине байлавлу янгы къайдаларын яшавгъа чыгъарывда бизге «Маданият» проектден къайры, «Агълю» деген программа да шайлы кёмек этди. Биз Дагъыстанда шо программагъа биринчилерден болуп кьошулдукъ. Ондан къайры, республиканы реабилитация цент-

ры булан бирче Россияны маданият министерлиги билдирген конкурсда ортакъчылыкъ этгенибиз де ишле-рибизни хыйлы чалтлашдырды, муратларыбызгъа тез етишмеге имканлыкъ берди. Шондан алда, 2020-нчы йылда, Президентни китапханалагъа байлавлу грантын утдукъ.

Билим алыну майданчалары

– Гёремисиз, китапхана бир нече айрыча зоналагъа бёлюнген. Компьютер зал чалт ишлейген Интернетге кьошулгъан. Къырыйындагъы майданчаны сакъатлар яшлар учун гъазирлегенбиз, бары да онгайлыкъланы болдурмагъа къарагъанбыз. Гъатта, столланы оьрге гётерип, яда эниш этип болабыз. Осал гёреген ва эшитегенлеге олар пайдаланып болардай компьютерлер ерлешдирилген. Ондан къайры, къырыйындагъы залда уллу экран илгенбиз. Къайсы да ушатагъан фильмге къарама, музыкагъа тынглама ва синтезаторда ойнамагъа бола. Охувчулары мунда ахшам китапханада ябылгъанча турмагъа ихтияры бар. Китапханабызгъа оьзтёрече билим берив лаборатория десе де ярай.

Гъали Разият Жалиловнаны башчылыгъы булан дос коллектив «Ачыкъ кёкню тюбюндеги китапхана» деген проектни яшавгъа чыгъарывну уьстюнде ишлей.

Уългю алардай сюов

Разият Жалиловна коллективиндеги аралыкъланы гъакъында хабарлай туруп, шону уый-ожакъда болагъан гъал булан тенгледире.

– Шо агълю ругъну, иссиликни сакъламакъ мени учун бек агъамиятлы. Атам-анамны, сонг оъзюмню агълюмде де шо мердешлер юрюле, сакълана гелген, – дей ол. Ону къысматы бек тамаша, оъзюне оъзденликни герти уългюсю деме ярагъан адам булан байлангъан. Эри Гъарун Къурбанов – дагъыстанлыланы эсинде оъсюп гелеген наслуну ругъ насигъатчысы гысапда кългъанланы бириси.

– Сиз агълюбюз нечик къурулгъан эди деп сорайсыз. Гъарун мени биринчилей халкъ йырлагъа багъышлангъан концертде гёрген эди. Яныма гелип саламлашды, тек магъа айрыча тергев бергенлигин гыс этмедим. Мен о заман Орёл шагъардагъы маданият институтда охуй эдим, аспирантурагъа тюшме умутум бар эди. Эрге бармагъа да алгъасамай эдим. Ону улланасы анама мени тилеме гелгенде: «Мен охума, билим алывларымны узатма суюмен», – дедим. Гъарун буса, менден къайры дагъы бириси де тарыкъ тюгюл деп тутгъан болгъан экен. Магъа ким де сёйледи,

тиледи, тек мени хырча хасиятым бар, эрге баргъанда бары да заманым уый къуллаукълагъа гетежек деп ойлаша эдим. Амма бары да зат башгъачалай болуп чыкъды.

Бизин адатлы агълюбюз бар эди. Гъарун Каспийскидеги медицина бирлешивде терапевт болуп ишлей эди, мен –китапханада. Шо иш магъа билимлеримни артдырма кую бере эди. Ондан къайры, шо мени учун варисликге кългъан касбу болгъан буса да ярай –анам да юрт китапханада ишлей эди.

Тюзюн айтгъанда, мени агълю яшавум шонча да насипли болажакъ деп ойлашмай эдим. Бир зат талчыкъдыра эди, бизин хыйлы заман яшларыбыз болмай турду. Бир гезик мен огъар чыдамай: «Яшсыз ожакъ – емишсиз терек»,– дедим. Ону ачувлары чекелерине чыгып, къарсалап, жавап берме къарамады, бек сабур кюйде: «Яшларсыз турагъан нече-нече эр-къатын бар. Сен магъа бек тарыкъсан»,– деди. Оъзю де авлетлерин гёрмеге гъасирет экенни англай эдим.

Яшав-турушубуз мекенли къурулуп битмеген эди. Башлап биз ону ата-анасы булан бирче тура эдик, къайнанам муаллим болуп ишлей эди. Къайнатам илму тармакъда чалыша эди, философия илмуланы кандидаты, хыйлы йыллар «Дагъыстанны халкълары» деген журналгъа башчылыкъ этген. Биз оъзюбюзню агълю яшавубузну тизме къарай эдик, гъакъгъа квартир тутуп, бир алападан башгъасына ерли дегенлей тура эдик. Тек не айтсакъ да, шо дюнья къаравлары, хасиятлары бир-бирине бек ювукъ адамланы агълю бирлешивю эди. Магъа агълю чер гысапда кант этмеге бир себеп де ёкъ,– деп узата Разият Жалиловна. – Биринчи гиччирек уыйно сатып алгъаныкъ бир де эсимден таймай, сююнчлерибизни сурагламакъ учун сёзлер де тапмажакъман. Шонда бизин шонча да къаравуллайгъан яшларыбыз тувду.

Объюню ериндеги адам

–Эримни яхшылыгъындан, чыдамлыгъындан агълюбюзню сакълама бажарылды,– деп сыр чече Разият Жалиловна.– Бизге бир- бирибиз булан тынч, эпсиз енгил эди ва мен гъар заман не насипли адамман деген ойгъа геле эдим. Ол: «Бир къатын да сени ерингни алмажакъ»,– деп инандыра эди. Мени янымда бир озтѳрече адам экенни англай эдим. Ол тыныш алагъан кююнде яшама да яшай эди, бир затдан да тартынмай эди. 99-нчу йылдагъы агъвалатланы жанлы ортакъчысы эди. Журналында террорчулукъну ва экстремизмни ич маънасын гѳрсетеген обтесиз таъсирли материалланы чыгъара эди. Урушбатчыланы, хазна тонавчуланы къатты кюйде танкыт эте эди. Ону къаныгъывлу къасты, гъаракаты булан къурулгъан республика телеканал гючлю аналитика центргъа айланды.

– Гъарунну Дагъыстанны маданиятына ва тарихине, дин масъалалагъа, маълумат къуралланы ишине багъышлангъан илму ишлери, монографияларыгъалиде агъамиятлыгъын тас этмеген,– деп хабарлай Разият Жалиловна, – Ол бир нече тилни биле эди, тизив сурат эте эди, спорт булан къурдашлыкъ юрюте эди. Мен ону гъар-бир ишинде якълама къарай эдим.

Гъарунну мени йимик бирев де англамай эди. Ону учун лап къоркунчлу заманларда тувулунгъан политика гъалны тюз англамакъ, гъасиллер чыгъармакъ учун чыдамлыкъ тарыкъ дей эдим. Гюнчюлюк этеген бир тайпа жамиятны ол къургъан телеканал республикагъа тарыкъ тюгюл деп инандырма къарайгъанда, Гъарун республиканы Башчысы Магъамматали Магъамматов булан ѳлукъгъан ва объюне 70 пачалыкда къарайгъан каналын сакълама бажаргъан.

Мугъу Алиев де Гъарунну бек пагъмулу адамгъа ва республикада шолай адам арагъа чыкыгъанлыгъы улду яхшылыкъ деп гъисаплай эди.

Ол объюню ериндеги адам эди. Мединститутну бешлеге битдирген, заочно тарихи факультетни, очно Москвадагъы пачалыкъ университетни янындагъы аспирантураны, докторантураны тамамлагъан, философия илмуланы доктору. Огъар Москвада шо университетде ишни де таклиф этген эди. Тек ол тавлар элини герти патриоту эди, йыракъ ерде солтан болгъанча, оз еринде ултан болгъан къолай деген кюйде яшай эди. Дагъыстанны милли политика, маълумат ва тыш байлавлукъланы министри болуп ишлейгенде пачалыкъ маълумат къуралланы янгыртывну планын къургъан эди. Гече таба, Дагъыстаны Президентини маълумат, политика ва пресс-къуллугъуну управлениесини начальниги этилип белгиленген эди.

Юрек яралар солкъ болмай...

Ол гъар мюгълетде объюню яшавуна къоркунчлукъ бар экенни биле эдими экен?

– Мен шо къоркунчлукъну юрегим булан гъис эте эдим. Ол сав къалып, объюм ойлсем де къайырмай эдим.

Ону даимге тас этгенде юрегимдеги яралар бир гюнге де солкъ болмай. Янгыз бизин яшларыбызда, торунларымда бираз сама яллыкъны табаман. Улдусу–Агъмат, кызыбыз–Аминат, гиччиси Исмайыл атасына бек ошагъанлар. Аминат ДГУ-ну тарихи ва экономика факультетлерин кызыл дипломгъа битдирген, эрге баргъан.

Мени эки торунум бар. Уланларыбызны бирисине–25, бирдагъысына 23 йыл бола. Агъмат ДГУ- да охугъан. Ол Москвадагъы Гюнтувущ институтну аспиранты. Гиччиси республиканы къонакыюй тармагъында ишлей.

Арадан хыйлы йыллар оьтген. Разият Жалиловна анадаш тавлар элини чечекленежек заманларын сабурсуз кюйде къаравуллай. Дагъыстан объюн Гъарун Къурбанов гѳрме скойген кююнде болар деп умут эте...

Айшат Тажудинова

Гюлнара
Усманова

«АТАМНЫ СЁЗЮ ЗАКОН ЭДИ»

Гюлнара Усманова Дагъыстан Республиканы медицина страхованиени регион фондунда ишлейгени 30 йылдан да артыкъ бола. Заманлар гетсе де, бугюнде ишине сююне туруп бара. Фонддагъы борчлары четим ва жаваплы экенине де кзармай, ол агълюсюне де тийишли тергев бермеге заман таба. Ол—эки тизив къызыны анасы, оланы овълени тухум-тайнасында асрулар бою юрюле гелген асил мердешлеге таянып тарбиялагъан.

Гюлнара Усманова бизин журналгъа берген баянлыгъында яш чاغъында ким болма умут этгенни, неге яшланы уллулары гиччилеринден эсе артыкъ тергевню талап этегенни, неге ол овъзюню биринчи билимине гёре ишлемеге сюймегенни гъакъында хабарлай.

— *Гъали сиз ТФОМС-ну начальнигини заместителисиз. Яш заманыгъызда къайсы касбуну танглама умут эте эдигиз?*

— Тюсюн айтгъанда, яш йылларымда палан касбуну сайлажакъман деген мекенли, токъташгъан ойларым ёкъ эди. Атам мен яшавумну медицина булан байлагъанны сюе эди, тек мен ону ёлун узатма токъташдым ва финанист болдум (атамны ёравун мени уллу эркъардашым яшавгъа чыгъарды— ол хирург). Неге мен шо касбуну сайладым? Атамадан уългю алма сюйдюм. Ол загъматчы хасиятына гёре ва ишине бек жаваплы кюйде янашагъаны учун яшавунда хыйлы затгъа етишме бажаргъан. Анадан Табасаран районда школаны битдиргенде Москвагъа гетген ва Экономика университетге тюшген. Загъмат ёлун бухгалтерден башлагъан, сонг Дагпотребсоюзда ишлеген, Курортторгну директору

болгъан. ТФОМС-ну башчысыны заместители, ДР-ни малк-мюлк министри, Дагъыстан Гьукуматыны Председателини заместителини кёуллукъларын да кютген.

— *Атагъыз яшларына, сизге бакъгъан якъда бек талаплы эдими?*

— Биз ата-анагъа уллу гьюрмет булан янаша эдик. Оланы хатирин къалдырардан сакъ эдик. Бир ишге урунгъанча яда бир затны этгенче атам-анам не айтар деп ойлаша эдик. Атабызны сёзю—бизин учун закон эди. Эгер де, биз артыкъ ёнкюме, шашыма башласакъ, огъар, гъатта бизге бир зат да айтма тюшмей эди, бир керен къарап кёйоса да, таманлыкъ эте эди. Шо заманларда бары да яшлар шолай тарбияны ала болгъандыр деп эсима геле.

— *Сиз бир тюрюню уьстюнлюкlege етишсегиз, мисал учун—охувда, атагъыз гёнгюгюзню ала, иштагъландыра эдими?*

– Озокъда. Атам бек талаплы ва къатты хасиятлы адам эди. Тек гъарибиз ону гъайлы янашывун гъис эте эдик. Атам-анам бизин бары да уьстюнлюклерибизни бирисин де къутгъармай белгилей эди.

– *Ата-ананы гъакъында лакъыр чыкъгъан сонг, анагъыз ким болуп ишлей эди?*

– Анам бек жаваплы, агъамиятлы къуллукъну елеген эди – уьй борчлары кюте эди (кюлей). Бизин учун ол янгыз ожакъны сакълавчусу тюгюл, ол адатлы ахшамны да байрамгъа, къайсы балагъны да оьзюн чай иче туруп тюзлемеге болагъан бир гиччирек яманлыкъгъа айландырып бажара. Рагъмулу сёзю булан илиякълыкъны ярата эди, гъар гюнюбюзню дагъы да исси ва ярыкъ эте эди. Бугюн де шону этип тура.

Оьзюнг ана болгъанда шо «жаваплы къуллукъда» нечакъты чыдамлыкъ ва загъмат тарыкъ экенни англайсан.

– *Сиз агълюгюзде нече яш барсыз?*

– Эки улан ва эки къыз. Эркъардашларымны уллусу – врач, мен-финансистмен, къазардашым – судья, гиччи эркъардашым – далапчы. Барыбызны да агълюлерибиз, яшларыбыз бар.

– *Сиз Магъачкъалада оьсгенсиз. Анадаш ерлер булангъы байлавлукъ уьзюлмесин учун ата-анагъыз не эте эди?*

– Биз дос-къардашыбызны танысын, тилге, адатларыбызгъа уьйренсин деп гъар йыл яйлыкъ каникулланы вакътисинде бизин Табасаран районгъа, Ханаг деген юртгъа, уллатамны ва улланамны янына бакъдыра эди.

– *Тилни уьйрендигизми?*

– Уьйрендим, тек шо сапарларымны яхшылыгъындан тюгюл(кюлей). Юртдагъы яшлар орус тилни билмеге сюе эди. Биз гелгенде, олар учун муаллимлер болуп къала эдик. Арабызда ана тил аз чалына эди. Тек за-

ман гетип, ана тилимни уйрендим ва таза сёйлеп бажараман.

– *Объюзюню яшларыгъызыны уй-ретдигизми?*

– Уйретме къарадым. Тек гъалиги шартларда шо нече де четим масъала. Тек умут уъмеймен, олар ана тилин билгенни ва шо тилде сёйлегенни бек сюемен.

– *Яшларыгъызыны гъакъында дагъы да бир-эки сёз айтсагъыз, ариф болар эди.*

– Мени эки къызым бар, уллусу экономистни ёлун танглагъан, гиччиси – гележекдеги врач, Дагъыстан медицина университетни 4-нчы курсунда охуй.

– *Олар да сизин тухум-тайпагъызыны мердешлерине гёре тарбиялангъандыр.*

– Мен оланы тарбиялавун бугюн де узатаман деп эсима геле (иржая).

– *Гъатта уллусун да?*

– Айрокъда уллусун.

– *Неге?*

– Неге тюгюл, яшланы уллусу объюзю яшав не зат экенни билип битген, сынавлу, бары да затны англайгъан адамгъа гысаплай. Тек биз, яшавну гёрген адамлар, шо гертиликден кёп арек ойлар экенни англайбыз.. Мен огъар ёл гёрсетмеге къарайман.

Биз – тюрлю наслуланы адамларыбыз, хыйлы затлагъа башгъа гёзден къарайбыз. Тек заман гетип яшлар ата-анасы тюз экенге тюшюне. Биз ата-аналыкъ ихтиярларыбыз булан пайдаланмакъ учун, бир тюрлю тогъаслар салма къарамайбыз. Олар ёлгъа йиберген хаталаны дагъы такрарламасны сюебиз. Биз яшав деген авлакъны не еринде сени тырнавуч къаравуллагъанын, шо сокъмакъдан оьтгенде не ойтангъа тюшме болагъанын билебиз. Гъасиликалам, ахырда бир-бирибиз булан умуми сёзню табабыз, бир ойгъа гелебиз.

– *Гъали ишигизге байлавлу лакъыр этейик. Сиз фонд къурулгъандан берли шонда загъмат тёгесиз. Шо сиз*

объюзюню еригизни тапгъан демек боламы?

– Гертиден де, магъа кант этмеге бир себеп де ёкъ. Мен объюзюню еримде экенимни тез англадым. Мени башлапгъы билим алывум – педагогика. Школадан алда билим берив факультетни битдиргенмен, яшлар булан доланарман деп тура эдим. Тек оьр охув ожакъны тамамлай туруп, шо мени ишим тюгюл экенге тюшюндюм. Билемисиз, бир-бир адамлар: «Мени шонда гъайым ёкъ, тек гъюрметли, яхшы ер. Неге дагъы мен шону елемесмен», – деп ойлаша. Мени башгъачалай тарбиялагъанлар.

Фондгъа тюшгенде объюзю юрютме сюеген касбуну тапдым деген ойгъа гелдим. Ишимни, борчларымны сырларына тюшюнде башладым. Насипге, мени айланамда гъакъыллы адамлар, касбучулар жыйылгъан эди, олардан хыйлы затгъа уйрендим. Озокъда, заочно буса да финанс факультетни битдирме тюшдю. Муна гъали 30 йылдан да артыкъ ишлеймен ва бугюн де фондгъа сююне туруп бараман.

– *Сиз къарагъанда, ишигизге берилгенлигизден сонгуюнлер де ишигизге гелме гъазир адамлардансыз.*

– Дурус айтасыз. Магъа шо якъдан яшав иржайгъан десе де ярай. Мен насипли адамман! Объюзюню къуллугъумну сюемен, ишиме сююне туруп бараман. Неге тюгюл, бизин овзлени борчларын мекенли билеген дос, сыкълашгъан коллективибиз бар. Ишден сонг да тап шолай агълюме алгъасайман, мени уюм – мени къалам, аркъатаявум! Янымда – мен овзлени эпсиз сюеген ювукъ адамларым. Аллагъутааладан янгыз бир затны тиллеймен: олагъа барсына да савлукъ ва узакъ оьмюр берсин.

*Лакъырлашывну юрютген
Руслан Бакидов*

Асият
Магъамматова

«Адамлагъа рагъмулукъну къызыгъанма»

Тюзюн айтгъанда, магъа редакцияда: «Хунзах районгъа судьягъа зенг эт», – дегенде тобукъларым къартыллап гетди. Гертиден де, судья – о чу бир баишгъа дюньяланы адамы. Хас опурагъы, къолунда такъта чёкючю ва къайсыбыз: «Туругъуз, суд юрюле», – деген сёзлени эшитмегенбиз. Сонг магъа Асият Камилонаны телефон номерин бердилер ва мени не ойлар кършагъаным билгендей, бек исси тавушу булан бир-бирибизни таныйгъаныкъ 100 йыл болагъандай: «Къоркъмагъыз. Мен шифрулар язаман. Сурагълар да этемен. Гъасиликалам, ялкъма заманыгъыз болмажакъ», – деди ва мени журналист яшавумда лап да кържурлу лакъыр башланды.

Асият Магъамматова 1979-нчу йылда Магъачкъалада тувгъан. Атасы – врач, анасы – экономист. Агълюсюнде дёрт къыз обсе эди ва обзю айтагъан кюйде, «билим алыгъа уллу агъамият бериле эди». Амма лап кържурлу – яратывчулукъ.

Магъачкъаладагъы 1 номерли башлангъы школаны биринчи къабатында Пионерлени ую ерлешген эди. «Ватан» деген белгили ансамбльни ёлу шондан башлангъан. Асият Камилонна обзюн обктем кюйде шо ансамбльни ветеранына гъисаплай: «Яшавумну яратывчулукъсуз, музыкасыз, милли бийивлерсиз гёз алдыма гелтирме болмайман», – дей ол.

«Ватан» ону яш чагъындан тутуп чыныкъдыргъан – концертлер, ёлугъувлар, белгили адамлар. 1989-нчу йылда Москвада ВДНХ – да космонавт Муса Манаровгъа ону космосгъа биринчи учувундан сонг гюл байламы тапшургъан. Обзюгюз ойлашып кърарагъыз. Дагъыстанлы къызыяш, гюллер, космонавт... «Сагъна мени адамланы къраравундан къроркъмайгъанлыкъгъа уйретди, – деп узата ол. – Шо магъа судлукъ ишимни кютме башлагъанда уллу кёмек болуп токътады. Мен де тартынып ёкъ эди.

Атасы Асият аманлыкъны къроругъан кърурумларда ишлегенни ва хас опуракъны гийгенни бек сюе эди. Ол атасыны умутун яшавгъа чыгъаргъан – Дагъыстан пачалыкъ университетни юридический факультетине тюшген. «Шюкюр Аллагъгъа, бир де шону гъакъында гёкюнмегенмен», – дей ол къатты тавуш булан.

Университетден сонг Магъачкъаладагъы Совет район судну судьясыны секретары ва кёмекчиси болуп ишлеген. Ялкъма заман ёкъ эди, шолай шартлада яшавгъа тез уйренесен: тёбе аракъ кагъызлар, адамлар, гёзьяшлар, къроркъув беривлер, ярашывлар.

2016-нчы йылда буса, Россияны Президентини кърарары булан ону Хунзах район судну судьясы этип белгилейлер. Шо да ону тувгъан гюнюне рас гелген. Сав обмюрю къраравуллап тургъан савгъат. «15 йыл чагъыгъызда шону гёз алгъа гелтирмеге бола эдигизми?» – деп сорайман. Ол «Магъа 15 йыл битгенде мен дюнья къраравларым токъташгъан къызыяш эдим, Мени уыч гиччи кърызардашым бар, атам-анам ишлей эди, мен уй кърулукъланы кюте эдим, кърызардашларымны охувуна тергев эте эдим. Шо учун мен яшавда обзюмню еримни

табып болажагъымны мекенли биле эдим. Судьямы, прокурорму – онча агъамиятлы тюзюл. Тек къатты низамлы иш болма герек»,– деп жавап берди. Сонг ол магъа айтгъан затны эшитгенде юрегим атылып гетди.

«Биринчи уголовный ишни юртегенде адашып къалдым, не этегенни билмеймен. Адилли къарар чыгъарып боларманмы?»– деп эсге ала Асият Камиловна.– Сагъна къутгъарды. «Ватан» ону тавакаллыкъгъа уйиретген. Бийийгенде – иржай. Тёре гесегенде де– иржай. Гerti судья озюню къоркъувларын енгип бажарма герек.

Лап да тамашагъа къалдыргъан не иш эди деп сорайман. Гъали бир адам оьлтюрювню яда зор урлавному гъакъында эшитермен деп тура эдим. О буса эчкилени гъакъында хабарлай. Мен къолумдагъы телефонну тюзюрме аз къалдым. – Мени къырыйыма Гоцатльда турагъан къызъяш гелди, – деп хабарлай ол иржая туруп.– Бети къара булут йимик. Сайки, хоншусуну эчкилери бавундагъы ююрге тереклерин гемирп, пата-пурхун чыгъаргъан. Бирисин де къоймагъан. Гъали емишсиз къалгъан. Судгъа эчкилени бирисин тутуп, шагъат гысапда да

гелтирмеге гъазир. Асият Камиловна къызъяшгъа шону этмеге тюзмей деп тилей– судну залы, герб булан янаша мююзлери булангъы эчки... Гъасиликалам, шо хоншусуну эчкилери экенни гертилейген далиллер табылмады. Барыбыз да кюлеп завх этдик. Кюлю бар ерде, оьчлюкте ер къалмай».

Бирдагъы-бир затны билмесем бажарылмай эди. Тав ерлерде бары да агъамиятлы масъалаланы оьзлер эргишилер чечме уйиренген, олар къатынгиши судьягъа нечик янашалар? Асият Камиловна мекенли жавап бере: «Мен биревге де бир затны да къабул этдирме къарамайман. Эргишилер булан тогъартма чыкъмайман. Бизин ишибиз сен ким бусанг да, толу кюйде берилип чалышма борчлу эте. Бизин, къатынланы, осал къавумгъа санамайгъаны хыйлы бола». Ол инсанны ишине гёре къыймат бермеге тюзме деп гысаплай. Асият Камиловна озюню суддукъ ишлеринде маслагъатны кёп къоллама къарай: «Сёз сав эте. Эки де янны эришивюн токътатма къарайман. Тавларда шо, айрокъда агъамиятлы. Неге тюзюл, къаршы турувлар наслудан наслугъа узатылып тургъан кёп мисалланы би-

лебиз.

Сонг бираз жыйылып, алда сорама уялагъан соравумну бердим. «Асият Камилловна, сизин йылайгъан кюйлеригиз боламы? Айрокъда, адамлагъа языгъыгъыз чыкыгъанда?». Ол бираз ойгъа батды. «Нечик йыламайым. Яшланы аврувлары, бирев де уьстюне гелмейген къартланы, гьалсыз гьалгъа тарыгъанланы гьакъында эшитгенде гёзьяшлар озлюгюнден агъылма башлай». Ол залда йыламай. – бирев де гёрмейген кюйде, астаракъ гёзлерин сибире. Сонг айрыча уйге гирип къарар чыгъара. «Шо адилликге пуршав этмей,– дей ол. – Шону гёрмеге, тапмагъа кёмек эте. Билемисиз, мен огъар инандым. Озокъда, яшав- турушун да сорадым. Судлукъ ишлерине де, уй, агълю аваралагъа да нечик етишип бола? Ону гертти кёмекчилери агълюсю болуп токътагъан экен. Тек аш биширме озю сюе: «Печни уьстюнде къазанлар булан доланыв, уй- эшикни ёрукъгъа гелтирив бираз замангъа сама суд булан байлавлу ойлардан аракеде турма кёмек эте».

Гийимлерини гьакъында айрыча сорадым. Судьялар учун токъташдырылгъан къайдалар бар, опурагъына байлавлу бир тюрлю талаплар да салына. «Сабур- саламатлы болма тарыкъ гъар затда,– деп ол мени булан разилеше. – Тюзю, йыллар обтген сайын шогъар уйренчикли болуп да къаласан. Заманлар гетип гийген опурагъыннг онгайлы бола, аякъ-гийимлени табанлары буса эниш. Мен чыдап болмай хоншуларыгъыз булангъы аралыкълар нечикдир деп сорайман. «Кант этмеге себеп ёкъ, нечакъы да яхшы. Озьюмню имканлыкъларыма гёре барысына да кёмек этемен-хоншуларыма, гьатта танымайгъан адамлагъа. Адамны насипли гёзлерин гёрмек- мени учун лап да уллу разилик».

Лакъырыбызны эки агъамиятлы сорав булан тамамлайман. Биринчиси: Дагъыстанда судьяны иши тез къыркъылып къалмасын учун не уьч

хасияты болма герек? – Чыдамлыкъ. Къаныгъывлукъ ва, озокъда, оьр билим даражасы,– деп жавап берди. Экинчи соравум: эгер де, ол Хунзах район учун айрыча закон чыгъарып бола болгъан буса, шо не закон бола-жакъ эди? Ол бираз ойлашып дёртлюгюн охуду:

*Къысматымны тёре гесив булан байлан,
Мен бир къараргъа-ойгъа гелдим:
Бу дюньяда яшав сюрме гелген сонг,
Адамлар учун рагъмулукъну къызгъанма.*

Асият Камилловнаны шо сатырлары шатлы жыйын учун гъазирленген сёзлер тюгюл. Шо бизин сыр чечивюбюзню жамын чыгъарыв болуп токътады. Юрек гыслерин шигъру къайдада айта. Шо ону асил хасиятын ачыкъ этип гёрсете. Гъар тюрлю статьяланы, параграфланы артында яшынма ихтияры бар судья рагъмулу ишлени гьакъында хабарлай. Хабарлап да къоймай, шону булан яшай. Биз адиллик шо бир тамаша сувукъ, мармар ташлы, гёзлери де байлангъан зат деп эсибизге геле. О буса бюс-бютюнлей башгъа болуп да къала экен. Шону бизге Асият Магъамматова ачыкъдан гёрсетип тура.

Асият Камилловна булан савболлаша туруп, бийик тавларда, Хунзах районда закон ва инсанлыкъ бир-бирине душманлар тюгюл экенни гъаргюн исбатлайгъан къатынгиши яшайгъаныны гьакъында ойлашаман. Олар янаша юрюме бола экен. Бу пана дюньяда шону рагъмулу этмеге къарайгъанлар бар тура, инсанурлукъ давлагъа, явлагъа дёнмей, паракхатлыкъда яшар дегенге бираз буса да инамлыкъ тувулуна.

Мен ону сёзлери язылгъан блокнотума къарайман ва алдагъы оюма гелемен: мен гертиден де, шу ёлугъудан тартына эдим. Судьядан къоркъа эдим, гьакъыкътда буса, гечелер шигърулар язагъан, рагъмулукъгъа бек инанагъан тизив адам булан таныш болдум.

Саният Эмирова

Светлана
Зайковская

Йигирма беш ЙЫЛЛЫКЪ СЮЮВ...

Бизин тавлар элибизни кысматы шулай: ол бир-бирде башсыз ва кѳор-кѳунчлу, орус адамгъа ахырына ерли англама кыйын, тек муна бир нече асру – ол оъзюне даим тергевню тартагъан эл.

Эгер де оьтген, башгъа яшав бар буса, Светлана Анатольевна Зайковская шо яшавда сюювню гъакъында язагъан, охувчулар учун кѳп тавушлу, кѳп юзлю, гъали де ахырына ерли ахтарылып битмеген дюньяны ачагъан шаир болажакъ эди... О чу бир вакътилерде дагъыстанлы къатын болмакъ учун, Россияны арек бойларындан гѳчюп гелген.

Педагог, Магъачкъаладагъы 35 номерли гимназияны директоруну тарбиялав ишге къарайгъан заместители...ва бизин Светочка!

– Сиз Дагъыстан булан нечик таныш болдугъуз?

– Мен эрге бардым ва Приморск крайдан Цумада райондагъы Гаквари деген тав юртгъа гѳчдюм. Мени педагогика билимим бар. Яшавумну ишсиз гѳз алгъа гелтирмеге болмайман, шо учун 2000-нчи йылда Ленингентдеги 35-нчи гимназиягъа тюздюм. Гимназияны директору Чакар Межитовна – бек тизив адам, гerti уста. Ону булан ёлукъгъанда, коллектив мени къабул этерге инанагъанымны айтдым. Тек о заман гимназияда бош ерлер ёкъ эди. Бек гѳнгюм бузулуп, кабинетинден чыгып барагъанда посагъасыны алдында бурулуп, мен Приморск крайда «Йылны муаллими» деген конкурсну утгъанымны билдирдим. Чакар Межитовна: «Гетмегиз, мен бир кюй табарман!» – деп жавап берди. Мени Дагъыстандагъы педагогика чалышывум муна шондан башланды.

– Янгы шартлагъа уйрениме кыйын тюгюлмю эди?

– Тюгюл эди. Жагъиллик оъзюнюкюн алмай къоймай эди Булай

алгъанда – тилни билмейсен, янгы адамлар.... Тек мен ишге тюшдюм... Мени айланадагъы бары да уллаталар ва улланалар сюймеге башлады. Ба-лики, мени ачыкъ юрекли хасиятым бар экени таъсир этгендир. Яман хасиятланы есиси де тюгюлмен.

– Дагъыстанда мердешлер къатты кюйде сакълана. Сизин инг де не зат тамашагъа кълдырды?

– Озокъда, инг башлап – чомартлыкъ, бир-бирине кѳмекге алгъасайгъанлыкъ, чыдамлыкъ. Мунда сагъа ахырынчы затын бермеге гъазирлер. Мени Дагъыстанда къардашларым ёкъ эди, тек охувчуларымны ата-аналары лап ювукъ адамларым болуп токътады. Яшавда не де гѳрме тюшдю, сююнчлер де, къайгъылар да – олар бир- бири булан янаша юрюй эди. Дагъыстанлылар йимик халкъ дагъы магъа бир ерде де ёлукъмагъан. Мен оланы барысын да гъакъ юрекден сюймеге башладым. Озокъда, гъали ковид деген балагъдан сонг биз сийрек ёлукъабыз, тек гъариси исси кюйде оьте, эсингде къала. Яш наслуну тарбиялавдагъы бир тюрюлю

четимликлеге де къарамай, дагъыстанлылар адамлыгъын ва озденлигин тас этмеген.

– Сизин педагогдан къайры, жамият чалышывчу гъисанда да яхшы таныйлар...

– 25 йыл алъякъда, Чакар Межитовна магъа Дагъыстанда къартланы ую бар экенни хабарлагъан эди (къурдашларым башлап, гъатта инанмады). Болгъан экен ва мен 25 йыл шо ер булан байлавлукъ юрютемен. Йылда эки керен бараман – октябр айны 1-нде (Эсли чагъындагъылары гюню) ва 9 Майда. Мен, охувчуларым ва оланы ата-аналары, уллаталар ва улланалар учун савгъатлар гъазирлейбиз, концерт программаны онгарабыз. Эгер де бир тюрюю себеплеге гёре геч болуп къалсакъ: «Къайда бизин Светочка? Неге яшлар гелмеген?»–деп шоссаят къувун гётерелер.

Мен бирде шо чалышивумну аян этмеге алгъасамай эдим. Бир вакъти магъа : «Шагъарда 50 школа бар, неге шонда биргине-бир сиз барасыз?»–деп айтгъан эдилер. «Магъа шону

англатма къыйын. Шо мени ишим»,– дедим. Гъалиги заманларда сахават ишлеге къуршалма сюегенлени санаву артгъан. Юрегинден гелеген талпыныву буса, нечакъы да яхшы ...

Мени алдымда охугъанлар озлерде улду чагъына етишгенине де къарамай бизин шо умуми ишибизни узатагъанлыгъына эпсиз къуванаман. Эсимде бар пандемияны вакътилеринде къартланы уююн япгъан эди. Интернетден таба хамисгюнлер онда чудулар гелтирилегенин биллип къалдым. Къарайман пакетлени уьстюне «Лавина вкуса» деген тюкенни аты язылгъан. Шону есиси мени бир замангъы охувчум эди. Мен англадым: бары да къастлар негъакъ болмагъан...

– Сиз Магъачкъаладагъы 5 номерли интернат булан да къурдашлыкъ юрютесиз. Нечик оьте ёлугъуварлыгъыз?

– Шо таныш болув да Чакар Межитовнаны сиптечилиги булан тувулунду. Июнь айны 1-нде ва Янгы йылны алдында яшлары гёрме барабыз. Бизге олар нечик сююнегенине айта

турма тарыкъ тюгюлдюр? Оланы ата-аналары бизин якълай, сабурсуз кюйде къаравуллай. Бираз алда 5-нчи яшына токътагъан аналаны бири-си заман табып озю оюнчакъланы сокъгъан. Мен къарайман шогъар – ва яшама сюемен!

– Сиз лакъзырыбызда бир нече керен ковидни яйылывуу заманын эсгердигиз. Ленингентде шо къыйын вакътилер нечик оьтдю?

– Тынч тюгюл эди. Юрт яшав бирден токъталып къалгъандай гъис этиле эди. Ленингентде кёбюсю сатыв-алыв булан къазана. Мени охувчуларымны ата-аналары да гелимлерсиз къалды. Бизге, муаллимлеге, ва башгъа пачалыкъ къулдукъчулагъа бираз тынч эдими экен деп эсиме геле. Бизге ёрукълу кюйде айлыкъ алапалар бериле эди...

Бир гезик иш ёлдашым магъа завуч гъисапда: «Охувчуларыбызны бири-сини анасы телефон зенглеге жавап бермей!»–деди. Биз школада шоссатгъат штаб къурдукъ. Гече вакъти экенине де къарамай муаллимлер, алдагъы охувчуларыбыз, спортсменлер къуршалды. Хыйлы замангъа болар йимик ашамлыкъ малланы сатып алдыкъ. Биз залим пакетлени юртдан айланьп, лап да гъажатлылагъа оьлешдик. Бютюн юрт уянып гетди. Онча гёзьяшланы мен алда гёрмеген эдим...Биз озюбюз амал этип болдукъ.

– Гъалиги яш наслу къалын китапланы, уллу текстлени охума сюймей дей.Сизин къаравугъуз шогъар нечикдир?

– Гъалиги яшланы, гертиден де китаплагъа бакъгъан якъдагъы озтёрече янашуву бар. Ата-анасы башын инжитмесин деп авлетини къолуна телефон тутдуруп къоялар. Муаллимлеге эсделик салмагъа герек, неге тюгюл адатлы классларда гъар тюрлю къаравлары булангъы яшлар олтура, оланы гъарисине янашыв, ёл тапмагъа герек.

Гъали бизин сыдырабызгъа тизив жагъил касбучулар къошулагъаны

сююндюре. Школабызда юрюлеген мердешге гёре, янгы гелген муаллимге сынавлу педагогну байлайбыз. Башлап оланы дневниклер, теитерлер, охувчуланы ата-аналары булан ишлемеге уйретелер. Сонг жагъил педагог оз янындан уллусуна янгы компьютер программалагъа байлавлу англатывлар бере. Шолай бир-бирине аркъатаяп чалышалар. Гъакъыл тебелер, дагъы не айтарсан.

– Сиз ким ким булан гелишип ишлеп болажагъын бек гъис этесиз... Охувчуланы ата-аналары булангъы афалыкълар нечикдир?

– Тынглама ва эшитме уйренме тарыкъ. Бизин касбубузда шосуз бажарылмай. Озююгну оюнгну, къаравунгну гюнден сингдирме ярамай. Бир агълюню де яшав-турушу, дюнья къаравлары бир йимик болмай. Шону эде сакъламагъа герек.

Тюрлю-тюрлю гъаллагъа расланасан. Тек къайсы эришивлю масъалада да бетге-бет олтуруп лакъыр этмеге тарыкъ.

–Ахырынчы соравам. Дагъыстандагъы яшавугъуз сизге касбугъузда оз еригизни тапма нечик кёмек этди?

– Дюньяны дагъы бир еринде де мен озюм учун шонча сырдашланы тапмар эдим. Ойгъа алып къаратгъыз, сен бир рагъмуду ишге урунма сюесен, сагъа ругъ ва акъча якъдан якълайгъанадамлартарыкъ. Дагъыстанда мен шону барысын да табаман. Мурадымны билдиргендокъ, шоссатгъат: «Яхшы, Светлана Анатольевна кёмек этербиз!»–дей. Гёзьяшларым пурмансыз агъылма башлай. Къысмет мени мунда негъакъ алып гелмеген. Бу мени ерим.

*Лакъырлашывну юрютген
Аида Бабаева*

Солтанат бийке

Пушкинни ва Лермонтовну девюрлеринде, Кавказгъа сюрдюнге йиберилген декабрист Александр Бестужевни къаламыны туюбюнден чыкъгъан «Амалат-бек» деген повести себеп болуп, Россия Империяны охувчуларыны авзундан дагъыстанлы ханны къызы, гъайран гёзеллиги булангъы Солтанат бийкени аты туюмлей эди. 1832-нчи йылда «Московский телеграф» деген журналда чыкъгъан асар къолдан-къолгъа алынyp охула эди. XIX асруну 30-нчу йылларында Россияда Бестужев йимик, танылду дагъы язывчу болмагъандыр. Адабиятчылар ону «тенги ёкъ пагъмугъа» гъысаплай эдилер. Бестужев рус адабиятгъа, Кавказ тавлагъа ёл ачгъан биринчи язывчу эди.

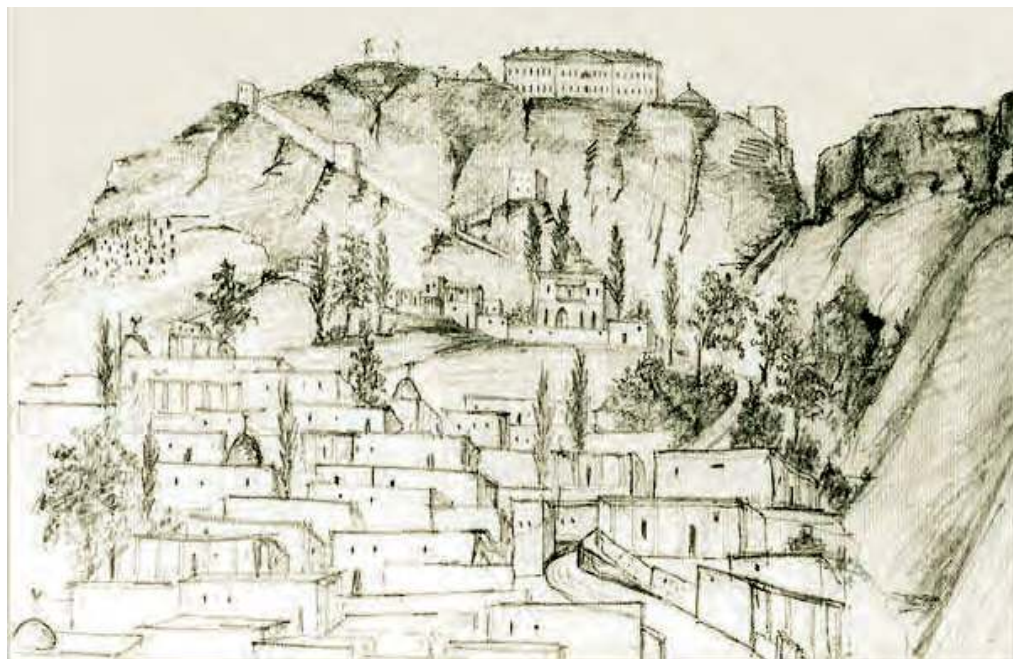
Яш йылларымда мен оъзум де Бестужевни Кавказгъа багъышлангъан асарларын айрылмай иштагълы кюйде охуй эдим. Арадан йыллар оътюп, эсли болуп, тарихни теренден ахтарма башлагъанда, «Амалат-бекде» автор Дагъыстанда генерал Ермолов гъакимлик сюреген заманлардагъы къагърулу агъвалатланы оъзтёрече суратлагъанын эс этдим. Оъзю Бестужев де ачыкъдан айтмаса да, шогъар мюкюр бола. Повестге берилген баянлыгъында ол: «Дагъыстанда гъислер шонча да гючлю ва ачыкъ чы, къайсы язывчу да хали согъагъан уста йимик, шолардан суюген накъышланы этмеге бола. Амалат-бек тавларда гёзелликге макъталгъан Солтанат бийкени сююп, гююп барагъанын мен кёплерден эшитдим. Жагъыл бий ата юртунда къоюп, тавларда яшынып айлангъанда, ханны къызына гъашыкъ болгъанына мен бир де тамашалыкъ этмеймен. Тюзюн айтгъанда, Солтанат бийкеге шо вакътилерде янгыз 14 йыл битген эди. Тек Кавказда къызлар тез етише...», – деп эсгере. (Архив документлеге гёре, Солтанат бийкеге повестде суратланагъан заманларда 9 йыл болгъан – А. А.) Бестужев гъазир къолгъязманы «Московский телеграфгъа» бакъдырагъанда, ону редактору Н.Полевоидан «охувчуларда

Абу-Муслим хан шавхал

шекли ойлар тувмасын учун», баянлыкъны айрыча номерде чыгъарма тилей.

Язывчуну замандашлары ону пагъмусуна оър къыймат бере туруп, шону булан бирге Бестужевни тарихи агъвалатланы тарихи гертиликден кёп арекеде этип суратлайгъанын

Шавхалны Таргудагъы къаласы

эсгерелер. Мисал учун, белгили рус алим-тарихчи Е.Козубский басмадан 1895 –нчи йылда Темир-Хан-Шурада чыкыгъан «Дагъыстан областны эсделик китабында»: «Бестужевни чебер асарларында ялгъан, кюрчюсюз маълуматлардан къайры, дагъы зат ёкъ»,–деп ачыкъдан яза. Гертиден де, тарихни теренлерине тюшюп айланмайгъан охувчугъа ону повестлериндеги ойлашып чыгъарылгъан ва гъакъыкътда болгъан агъвалатланы арасындагъы дазуланы тапмагъа, билмеге обтесиз кыйын. Тюсюн айтгъанда, Марлинскийден де алдын тарихни алышдыра гелгенлер аз болмагъан. Бир тюрюл себеpler болмагъан буса, балики, авторну дагъыстан тарихни озтёрече язагъанына гёз юмуп кёйюма да яражакъ эди.

Себеплер дегенде, инг алдын не XIX асруну 20–30–нчу йылларында милли –азатлыкъ гъаракатны ёлбашчыларыны бириси, Бойнакъны бийи Амалат–бекни (Умалатбий), не

Солтан–Агъмат–ханны кызы Солтанат бийкени гъалиге ерли гертти яшав намелери язылмагъанын эсгерме тюше. Атарын тарихлерде тёрге чыгъарып айтмагъа тюшеген, кыйын ва макътавлу кысматы булангъы халкъ кърбанланы яшаву юз йыллар, бир китапдан башгъасына гёчюп, Бестужев суратлагъан кюйде берилип тура. Ондан къайры, повесть чыкыгъан йыл аслу игитлери Амалат–бек де, Солтанат бийке де сав эди. Бойнакълы (бугюнгу Къарабудагъгент райондагъы Уллубийавул) бий тавларда, орус елевчюлеге кършы асгер жыя эди. Ханн кызы буса, эри Абу–Муслим хан шавхалгъа биринчи улан Шамсутдин ханны тапгъан эди. Шамсутдинге кысमत тахда олтургъан ахырынчы шавхал болма буюргъан.

Повестни биринчи экземплярлары Кавказгъа етишгенде, Солтанатны ва Амалат–бекни сюювюню гъакъындагъы хабарлар шоссат бары

да тараплагъа яйыла. Дагъыстанда къуллукъ этеген орус офицерлер не этип буса да, шавхалларда къонакълай болуп, бир гёзю булан сама Солтанат бийкени гёрмек учун, гъар тюрлю себеpler излейлер. «Гъайлы» адамлар шавхалгъа офицерлени герти мурадын тез етишдирелер. Абу-Муслим хан шо бош хабарлагъа инангъанын, инанмагъанын айтма къыйын. Тек бара-бара ону къатынына бакъгъан якъдагъы гъислери сувуй, ол Солтанат бийкеден арек бола ва янгы къатын ала.

Белгили востоковед Илья Березин оъзюню «Дагъыстангъа сапар» деген китабында шо агъвалатланы гъакъында маълумат бере. «Шавхальшаны» аты-Солтанат. Ол «Амалат-бек» деген повестни игити. Ону булан уйленмек учун, бойнакълы бий оъзюню орус къурдашын ва якъчысын намарт кюйде оьлтюрген болгъан. Солтанат эри булан яшамай, Таргъуда янгыз тура. Огъар 30 йыллар бола. Тек бетинде чакъсыз къартлыкъны алааматлары билине. Ону алдагъы гёзеллигинден бир зат да къалмагъан. Ону алдагъы исбайлыгъыны шагъатлары кюйде, янгыз кипарис йимик бою ва уллу гоган гёзлери къалгъан. Абу-Муслим, Солтанатны къоюп, башгъасы булан уйленген. Янгызлыкъ ва гележекдеги белгисизлик ону савлугъун хурт алманы гемирегендей гемирип тура.

Низовой бекликге къайтгъанда, Солтанат мени башлап неге къабул этме суймегенлигини себебин магъа англатдылар. Мисгин Полежаев «шамхальша» булан ёлукъгъанда, огъар Амалат-бекни сюювюню гъакъында сорагъан болгъан. Эдепсиз соравдан хатири къалып, шондан берли къонакъланы, айрокъда, орус офицерлени къабул этме суймей».

Башына тюшген балагълар аз йимик, шо йылларда тавларда Гъам-

затбекни мюритлерини къолундан анасы Паху бийке, эркъардашлары Нуцал хан, Умма хан ва гиччиси Булач азап чегип, жан берелер. Солтанат бийке оъзюню айланасындагъы инамлы адамлардан таба имам Шамилни наиби, эмчек эркъардашы Гъажи-Мурат булан байлавлукъ тутта ва ону кёмеги булан тавлагъа къачма токъташа. Тек лап ахырынчы мюгълетде, Солтанат бийкени хыяллары ачыла. Ону яшларындан да айырып, Дербент шагъаргъа сюрдюн этелер. Нарын-къалада эшигини алдына къаравул да салып сакълайлар. Солтанат бийке 1845-нчи йылда Дербентде янгызлыкъда гечине ва шондагъы къабурларда гёмюлген.

Бу пашман хабарны ахырында повестни ва ону игитлери булан байлавлу бирдагъы-бир тамаша затны эсгермесем болмай. Повестни сюжетине гёре, Амалат-бек 1828-нчи йылда Къара денгизни бойларындагъы Анапа къала саялы, къыргъынлы давларда къыйналып оьле. Тек язывчу Амалат-бек эсен-аман экенин бек яхшы биле эди. Прапорщик А. Бестужев 1831-нчи йылда Эрпели учунгъу ябушувларда ортакъчылыкъ эте. Агъасына сонгъа таба язгъан кагъызында ол эрпелили баш гётеривчюлеге Амалат-бек башчылыкъ эте эди деп эсгере.

Арадан 10 йыл гетип, Бестужев оъзюню асгер бёлюгю булан шо баягъы, Анапа бойлагъа чыгъарыла. Къалын орманлыкъда ерли черкеслер булангъы атышывда язывчу ёкъ болуп къала. Ону сюегин нечакъы излесе де, табып болмагъан. Язывчу къайда гёмюлгенни бугюнге ерли бирев де билмей.

Алав Алиев

Борис БЕРГЕР

Тавланы йыры

Биз Тания Мун булан уйленме токъташгъанда биринчи Магъачкъаладагъы Загородная деген орамда ерлешген баву булангъы гиччи уйленени гъакъгъа тутдукъ. Шо шагъарны лап ари бойларында эди. Абзарда сүв бар. Печ кёмюр булан ягъыла.

Арадан бир йыл оътюп, магъа къыз тувду. Мени шу эсге алывларымны да огъар багъышлайман. 1987-нчи йылны, август айны 23-нде, жумагюн мен къатынымны яшлар табакъан больницада ятдырдым ва ювукъ арада болажакъ авлетим учун гиччи ванна сатып алма суюдюм. Тюкенде бираз заман ойлашгъан сонг, 26 манатгъа токътайгъан пластмас ваннаны орнунда 8 манатлыкъ чоюн ваннаны алдым. Къоралап сакълагъан акъчамны 18 манатына он шиша къызыл чагъыр алмагъа имканлыкъ тувду. Озокъда, янгы малны «жувмаса» бажарылмай. Магъа кёмекге шо гюнлерде Магъачкъалада концертлери оьтгерилеген «Поле чудес» деген ансамбльни башчысы, музыкант, композитор Максим Гребешков-Гольденберг алгъасады.

Бары да чагъырны бек таза, ари янындан ярыкъ гёрюнеген уллу вазагъа тёкдюк. Шо жаваплы мюгълетде бизге «Дагэнергону» мисгин директоруну уланы Муслим Муслимов гирип гелди.

– Сиз чагъырны нечик тёгежек-сиз?– деп сорады къашларын да туюп. Макс иржайып, улду чашканы вазагъа чомуп, чагъыр булан толтуруп, бир зат да айтмай Муслимге узатды. Ол бек рази къалды.

Муна шолай дюньягъа янгы адамны геливюн кыставуллу кюйде къаравуллап турагъанда, мен не ойлашагъанымны гъакъында айтайым. Биринчилей, уйленип бизге яш тувагъанда, оьзгелеге не болса да къайырмайбыз, инг бшлап оьз пайдабызны гъайындабыз. Олагъа яшавну савгъат этебиз. Къайгъы-дерт булан толгъан, хыйлы кемчиликлери булангъы дюньягъа чыгъарабыз. Неге туюл, биз шолай сюебиз. Сюймеге, бизин де сюйгенни къаравуллайбыз. Нарыста оьзюню ата-анасын бек асырап аявлажакъ. Гиччи зат улду затдан гъасил бола. Дюнья шо-

лай тизилген, биз яшыбыздан таба оъзюбюзню оъмюрюбюз узатылып турар деп гёзлейбиз.

Шо мени булгъавурлу ойларымны сонгугюн больницадан этилген телефон зенг бёлдю. Башланды. Мен больницагъа чапдым. Тюпдеги догъасында олтуруп, гъалекли кюйде къаравуллайман. Къырыйымда залим аварлы олтургъан, о да сабурсуз кюйде къатынындан гележек хабарны къаравуллай. Мени къатыным биринчи тапды. Оърдеги къабатдан медсестра тюшюп гелгенде, чыдап болмай: «Ким?» – деп къычырдым. Медсестра иржайып: «Къызъяш», – деди.

– Янымдагъы аварлы аста тавуш булан : « Къыз болгъанча, таш болгъан кёолай эди»,– деп кюстюндю. Ону уъч де яшы-къызлар экен. Шо мыгълетде инсан махлукъгъа бирдагъы-бир адам кёошуду. Мен ата болдум. Дюнъя алышынды, башгъа, уллу маъна булан толумлашды.

Къызыбызгъа уълкебиз гъар тюрлю гъайранлыкълар булан толгъанын гысапгъа алып, Алиса деп кёойдукъ. Магъачкъадагъы ЗАГС-да къызыма мени ва къатынымны фамилияларын кёошуп, Бергер-Ман деп язма сюймегенде, гъакимият къурумну вакилине къычырагъан кююмню гъали де унутмагъанман.

Мен шайлы эсирген кююмде: «Биз данггъа айтылгъан адамлар болажакъбыз. Токътагъыз, гёерерсиз!» – деп окюре эдим, къатыным буса мен саялы уялып, къайда гирегенни билмей эди. Шолай янгы яшав башланды.

Бир айны ичинде бизге къутлама гелген чакъы адамны эби- баву ёкъ эди. Шо дазусу гёрюнмейген, битмейген байрам эди. Мен «Причал» деген кафеде юк ташывчу болуп ишлей эдим, ТоргМорТрансны директору мени агълюмде кёошум болгъанны билип, савгъат гысапда хыйлы ашамлыкъ малланы йиберди. Биз столну къурдукъ ва кёонакъланы къабул этмеге башладыкъ. Къутла-

ма гелгенлени арасында: Магъаммат Магъамматов ва ону театрыны яртысы, Намруд Басриев ва театрындагъы актёрлар, Путербротлар, Бройтманлар, Бачинскийлер, Чейшвиллилер, Муслимовлар,Гъаруновлар ва Магъатова, Жемалны атындагъы училищедеги къурдашларым, гъатта Боря Гребенщиков (Россияда иноагент деп билдирилген) къутлама унутмады. Магъачкъалада ол «Аквариум» ансамбли булан биргине-бир концерт берген ва гъали де шону унутмайлар.

Рус театры режиссёру Лелянова ва ону эри, шо театры актёру Данилович бизин яшны кириндирме уйрете эди. Олагъа барысына да арадан нечесе йыллар оътюп: «Салам!»–деймен. Къайдасыз, къурдашлар! Къайда сизин эркин чалынагъан йырларыгъыз? Тюнегюндей йимик сиз бизин столну артында да олтуруп, къутлав аякълар гётере эдигиз.

Биз Алисаны тувгъан гюнюн бир ай белгилеп турдукъ ва шо шатлы чаралар терезе тюбюбюздеги уллу байрам булан тамамланды – хоншу абзарда турагъан Марина Матаева эрге бара эди. Шо гюн «Лезгинка» ансамбль гёрсетген бийивлени, чалынгъан йырланы айтып битдирмеге де къыйын.

Арадан бир йыл оътюп бизге кёонакълай зукъарим Игорь гелди. Ол белгили далапчы эди ва бизин Магъачкъаладагъы яшавубузгъа къарап: «Сизин мунда къачан болгъанча турма хыялыгъыз бар?» –деп сорады. –Алиса бираз обссюн, сонг къарарбыз, – дедим мен де. Ол мени жавабымны ушатмады. Гъасиликалам, эки ай гетип биз Львовгъа гёчдюк ва янгы жанлы яшавну башладыкъ.

Шо заман Алисагъа бир йыл битген эди. Ерли яшлар бавуна, сонг школагъа юрюме башлады. Къарт бендеровицлер ону украин тилде таза сёйлейгенине тамаша бола эди ва сююне эди. Шолай Алиса бырынгы Львовда зорба алышынывланы, баш гётеривлени, ГКЧП-ланы тама-

ша заманларында обсе эди. 1995-нчи йылда биз атам-анамны янына Германиягъа гёчдюк, Алиса ерли гимназиягъа охума тюшдю. Шо саялы ону учун немис тил ана тил болуп токътады. Орусча сёйлей, тек украин тилни унутгъан десе де ярай.

Польшалы алимлер 60-нчы йылларда оьтгерген ахтарывларына гёре, тыш пачалыкъгъа гёчюп яшайгъан адамланы гъалын, турушун концлагерде оьтгерген бир нече йыл булан тенгleshдирме ярай. Гъали мен олар дурус айтагъанын англайман. Тюппе-тюз – янгызлыкъ, башгъа тил, башгъа дюнья ва шолай хыйлы затлар сенде оьз элинге байлавлу сатгъынчлы гъислени тувдура ...гъатта, танг белги береген вакъти башгъа.

Мен Москвагъа гетдим ва оьзюмню «Запасной выход» деген издательствомну къуруп ишлеме башладым. Шо заман Ленинград проспектеги язовчуланы уюнде Андрей Георгиевич Битовну квартиринде тура эдим. Уллу эркин квартир, бир къабат тунде–Фазиль Эскандер. Ону хоншусунда Белла Агъматуллина. Къыры-йыбызда баш аврувланы багъагъан доктор Вейнни клиникасы. Алиса каникулланы вакътисинде мени гёрме геле эди. Биз Москвадан кёп гезей эдик, выставкалагъа, клублагъа бара эдик. Сонг къайтгъанда, бирче аш гъазирлей эдик ва киногъа, мультikleге къарай эдик.

Бир гезик Алисаны янына оьзюнден гиччи зукъариси Лена гелди ва олар «Покахонтас» деген мультфильмге къарама башлады. Сонг мультфильмни бир мюгълетинде сигърулу ёммакъны баш игити Покахонтас арек эллерден геме булан юзюп гелген бойлу-сойлу жагъыл адамгъа: «Сен елленни тавушу булан «Тавланы йырын» йырлап боламысан?»–деп сорай. Улан къаравулламагъан соравдан адашып къала. Шо заман Алиса Ленагъа: «Мен шолай йырны билемен, мен тавларда тувгъанман!»– дей. Лена, озокъда тамаша болгъан ва къайдан билесен деп

сорагъан. Анам магъа мен Магъачкъа-лада тувгъанымны айтгъан эди. Мен онда бармагъа бек гъасиретмен, онда мени ватаным. «Ватан» деген сёз барчы деди. Мен оланы лакъырын эшитдим ва ахырда сёз къошмайлы болмадым. Сав ахшам олагъа Дагъыстанны, Магъачкъаланы, мен оьзюнде тургъан Уркарахны гъакъында хабарлап турдум. Денгиз ягъада олтуруп, дагъыстанлы татывлу алмаланы ашай туруп, нечик леззет алма болагъанын англатдым.

Бир жума оьтюп, Шереметьеводан таба Алисаны Германиягъа узата эдим. Алиса булан бирче шо самолётда мени къурдашым язовчу Слава Куницын да уча эди ва къызым янгыз болмажагъына сююндюм. Аэропортда биз Слава булан ичдик. Паспортланы тергейген дазуда Алисаны паспортуну болжалы битгенин билдик. Алисагъа 13 йыл бола. Гюмрюкчулер бир затлагъа шекленип, тергевлеге урунду. Куницынны оьтме къойду, Алисаны токътатдылар.

–Сен кимсен, къызыаши? – деп сорайды гюмрюкчу. – Мен Алиса Бергер-Мунман. – Миллетигиз кимдир? Шо мюгълетде шайлы эсирген Куницын чыдап болмай : «Сизин яшгъа шолай соравлар бермеге ихтияргъызы ёкъ?»–деп къарышды. Ону полицейскийлер эки де янындан къолларындан тутуп, ариги уйге алып гетдилер. – Миллетим? Анам–корейлы, атам–жугъут. –Къайда турасан? – Германияда. –Неге? Мунда чы сен Украинаны ватандашы деп язылгъан. –Тюз, мен Украинаны вандашыман. Алда мен Львовда тура эдим. – Неге дагъы мунда Магъачкъаладагъы къурумну мюгъюрю салынгъан? – деп къайпанмай тергевчулер.

Алиса бек сабур кюйде иржайып, гюмрюкчуно бетине де къарап: «Неге тюгюл, шо мени ватаным. Ватан деген сёзню билемисиз? Еллени тили булан йырланагъан «Тавланы йырын» бир сама эшитгенмисиз?» – деп жавап берди.

Недавно объявили победителей конкурса стипендий Президента России для аспирантов и адъюнктов. В их числе и аспирантка Сеченовского медицинского университета Аида Гаджихамедова. Она выпускница 4-й школы Махачкалы. Университет окончила с отличием, была старостой курса, а теперь продолжает учиться в аспирантуре в этом же вузе. Сфера ее научных интересов – кардиология. Аида Нурмагомедовна уже работает как исследователь в Институте персонализированной кардиологии под руководством профессора Филиппа Копылова. Мы поговорили с ней о возможности использования искусственного интеллекта в медицине.

ИИ – ТОЛЬКО ПОМОЩНИК!

– Как можно использовать искусственный интеллект в кардиологии?

– Представьте себе алгоритм, который за секунду анализирует миллионы кардиограмм – врач не прочитал бы столько и за всю жизнь. При этом ИИ не устаёт, не отвлекается и видит мельчайшие изменения, которые человеческий глаз просто не способен различить. Вот в этом – сила искусственного интеллекта. ИИ – это математические модели, которые находят скрытые закономерности там, где врач видит просто «ровную линию». Мы не пишем для них правила: «если зубец выше 5 мм – ставь диагноз». Вместо этого мы показываем нейросети тысячи примеров, и она сама учится отличать больное сердце от здорового.

– Может ли случиться, что ИИ заменит врачей?

– Нет. ИИ умеет быстро анализировать данные, но не будет отвечать за пациента. За ошибку никто не сможет привлечь к ответственности ИИ, а врача – да. К тому же компьютер не чувствует человека, не видит его целиком, не слышит жалоб. Поэтому ИИ – только помощник врача.

– Расскажите о реальных внедрениях именно вашего Института. Что уже работает?

– Наш институт разработал и зарегистрировал уникальный портативный электрокардиограф – он называется «КардиоКарта», весьма компактный, помещается на ладони. Пациент прикладывает два пальца к устройству, и через минуту алгоритм

выдает заключение. Главный прорыв в том, что по простой электрокардиограмме нейросеть рассчитывает сложные показатели сократительной функции сердца – раньше их получали только на УЗИ.

Точность впечатляет: систолическую дисфункцию алгоритм определяет с точностью 91%, а диастолическую – до 96,5%. Уже провели масштабный скрининг в Татарстане – проверили 15 000 человек с помощью двух наших запатентованных алгоритмов. Это позволяет выявлять скрытую сердечную недостаточность ещё на ранней стадии.

– А есть примеры, когда нейросеть помогает даже без кардиограммы?

– Есть. На платформе RetinAlcheck мы анализируем фотографию глазного дна. Сосуды глаза – это зеркало всей сосудистой системы человека. Нейросеть видит признаки поражения сосудов за годы до того, как у пациента случится инфаркт или инсульт. Это позволяет выявить людей с «маскированной» гипертонией, которые даже не подозревают о своей болезни.

– Возможно ли, чтобы искусственный интеллект помог избежать лишних вмешательств в организм?

– Да. В нашем Институте персонализированной кардиологии разработана технология виртуального ФРК (фракционного резерва кровотока). Раньше, чтобы решить, нужно ли пациенту ставить стент, врачи заводили тонкий датчик-проводник прямо в коронарную артерию – это инвазивная процедура, требующая госпитализации. Теперь достаточно сделать компьютерную томографию сердца с внутривенным контрастированием – это малоинвазивная амбулаторная процедура. На основе этих снимков ИИ строит точную 3D-модель сосудов и с помощью гидродинамических расчётов определяет, насколько серьёзно сужение нарушает кровоток. Врач получает чёткий ответ: необходим ли стент или достаточно лекарств. Всё – без лишних рисков и лишних дней в больнице.

– А как же точность? Вдруг нейросеть ошибается?

– Конечно, вероятность ошибки есть. У любого теста есть ложноотрицательные и ложноположительные результаты. Поэтому наша стратегия – непрерывный цифровой контур. Это значит, что алгоритмы не заменяют врача, а только подсвечивают «красным» опасные случаи. В Татарстане, например, после ИИ-скрининга из 15 000 человек отобрали группу риска и отправили на дообследование уже к кардиологам. ИИ не говорит: «у вас болезнь», он говорит: «этому пациенту нужно уделить внимание».

– Заглянем в будущее: что изменится через 5-10 лет?

– Массовый скрининг станет всеобщим. Портативные ЭКГ уже есть в современных фитнес-браслетах и смарт-часах, а следующий этап – оснащение портативными ЭКГ с искусственным интеллектом сельских фельдшерско-акушерских пунктов (ФАПов). Даже если нет кардиолога под рукой, умный алгоритм сам расшифрует запись и подскажет, кого нужно срочно отправлять в больницу. А сам прибор настолько компактный, что его можно брать с собой на дом к лежачим пациентам. Причём такие устройства, как наша «КардиоКарта», уже доступны для личного пользования – любой желающий может купить прибор и снять ЭКГ дома, без записи к врачу и очередей.

Но скрининг – это только первый шаг. Мы движемся к созданию «цифровых двойников» сердца – это компьютерная модель вашего конкретного органа, на которой врачи смогут проговаривать, «проигрывать» разные сценарии лечения: поставить стент или просто дать таблетки? Сработает ли препарат? Как изменится кровоток?

Однако при всех сверхвозможностях ИИ последнее слово всегда – за человеком, за доктором.

Беседовала Гульнара Асадулаева

Геннадий МАРКИН

Встреча

(в сокращении)

В основе этого рассказа лежит реальная история Магомеда Эфендиева, юного лезгина из с. Ашага-Цинит, который провел в Ясной Поляне под опекой Льва Толстого 4 года. Он был бездоказательно обвинен в участии в убийстве по кровной мести, которое произошло в его селе, и отбывал наказание в г. Крапивне. Толстой взял его на поруки, мальчик подружился с детьми писателя, они обучали его грамоте, учили рисовать, брали на охоту, а Магомед помогал по хозяйству и несколько лет был фактически членом большой семьи Толстых. Однажды приехал навестить его брат, и в честь почетного гостя по указанию сына Толстого зарезали барана, как принято на Кавказе. Впоследствии Магомед Эфендиев стал государственным служащим в Дагестане, писал картины, а также написал книгу «Я знал Толстого и его семью».

Автор рассказа Г. Маркин – майор внутренней службы в отставке, член Союза писателей России, краевед, знаток истории Тульской губернии.

... В один из жарких летних дней глава города Крапивны Юдин и его помощник по хозяйственным делам Магомед Эфендиев выехали из Крапивны на железнодорожную станцию Щёкино.

– Сегодня, Магомед, я на станцию за почтой еду с тобой вместе, а ты внимательно смотри и всё запоминай. В дальнейшем будешь ездить один, мне с тобой ездить некогда, я занят другими делами, – трясаясь в коляске и под топот конских копыт говорил Магомеду Юдин. – Паровоз с почтой из Тулы на станцию приходит один раз в неделю по четвергам утром. Ты бу-

дешь выезжать пополудни, чтобы всю почту уже успели разложить.

Магомед молча кивал головой, давая понять, что он всё понял, не переставая вожжами подстёгивать лошадь.

Получив на станции почтовую корреспонденцию, Магомед подошёл к Юдину, чтобы помочь ему сесть в коляску, но тот не спешил этого делать. Иван Григорьевич долго и внимательно смотрел куда-то вдаль, где по дороге, подняв пыль, к станции мчались два всадника. Вскоре они прискакали, при этом вначале один, с большой седой бородой, а чуть позже

и другой всадник, с небольшой аккуратной бородкой.

– Лев Николаевич, ну нельзя же так, в галоп-то?! – тяжело дыша, словно это он сам, а не лошадь, скакал галопом, проговорил второй всадник. Спрыгнув с лошади, он подбежал к первому, которого назвал Львом Николаевичем, и помог ему слезть с лошади.

– Ну, как тебе мой Делир? – весело спросил у второго всадника Лев Николаевич и ласково потрепал коня по щеке. Делир замотал головой и фыркнул.

– Лев Николаевич, вам же нельзя... дайте, я проверю ваш пульс, – при этих словах второй всадник взял Льва Николаевича за руку и стал смотреть на свои часы.

– Полноте, Душан Петрович, полноте! – проговорил Лев Николаевич, освобождая свою руку. – Всё это пустое. Я хорошо себя чувствую. А как тебе мой Делир? – улыбаясь, вновь спросил он.

Душан Петрович посмотрел на лошадь Льва Николаевича и молча развёл руками.

– Имею честь приветствовать вас, Лев Николаевич, и рад видеть вас во здравии, – проговорил Юдин и, сняв картуз, слегка склонил голову.

– Ах, это вы, уважаемый Иван Григорьевич, и я рад встрече с вами, – ответил Лев Николаевич и, сняв белый картуз, также склонил голову.

– Давненько, Лев Николаевич, у нас не бывали-с, – произнёс Юдин.

– В скорости, Иван Григорьевич, собираюсь посетить Крапивну. В аккурат после Петровского поста приеду по делам службы.

– Окажите милость, Лев Николаевич, личным посещением вашим ко мне. Супруга моя Лизавета будет очень рада встрече с вами.

– Непременно, Иван Григорьевич, непременно. А кто этот юноша, что стоит подле вас? – спросил у Юдина Лев Николаевич, указывая на Магомеда.

– Этот юноша – лезгин из далёкого горного дагестанского села, – ответил Юдин.

– А как же он попал сюда?

– Сейчас он мой помощник по хозяйственным делам, а до того находился в городской тюрьме.

Лев Николаевич с интересом посмотрел на Магомеда, а затем вновь повернулся к Юдину.

– А по какому же делу находился под стражей? – спросил он.

– По делу об убийстве своего земляка, – ответил Юдин.

– Вот как! – неопределённо произнёс Лев Николаевич. – А сможет ли он общаться на русском языке, если я поговорю с ним?

Юдин кивнул головой и повернулся к Магомеду.

– Магомед, с тобой хочет поговорить великий русский писатель Лев Николаевич Толстой. Он известен всему миру, – обращаясь к Эфендиеву, проговорил Юдин.

Магомед стоял молча. Он слышал о Льве Николаевиче Толстом. О нём много раз говорили арестанты, с которыми Магомед находился в тюрьме. Они рассказывали друг другу о том, что есть такой писатель, граф Толстой, который часто помогает арестантам, защищает их права, выступает защитником на суде. Знал Магомед и о том, что Толстой помогает простым людям, таким же бедным, каким был и он. От тюремных стражников Магомед знал о том, что писатель Толстой написал такие книги, которые читают люди во всём мире. И вот теперь, увидев лично писателя Толстого, Магомед растерялся и стоял молча.

– Знаешь ли ты грамоту? – спросил у него Толстой.

– Нет, – ответил Магомед.

– А хотел бы научиться грамоте? Хочешь ты научиться читать?

– Да, очень хочу, – ответил Магомед, хотя раньше об этом не задумывался.

Из здания вокзала вышел Душан Петрович, неся в руках сумку с письмами.

– Можно и в обратный путь, Лев Николаевич, – проговорил он, закрепляя сумку к лошадиному седлу. – Только умоляю, Лев Николаевич, не гоните в галоп.

Толстой повернулся к Юдину.

– Поклонитесь, Иван Григорьевич, от меня Елизавете Петровне и передайте детям вашим от меня пожелание доброго здоровья, – проговорил он.

– Благодарствую вам, Лев Николаевич, будем счастливы ожидать вас в гости, – ответил Юдин и вновь снял картуз.

Попрощавшись с Толстым и его доктором Маковицким, Юдин и Магомед выехали в Крапивну.

Прошёл месяц. На барских угодьях и крестьянских полях созрели хлеба, и люди готовились к уборочной поре, когда Юдин вызвал к себе Магомеда. В кабинете, кроме главы города, находились начальник тюрьмы Воронцов, уездный исправник Галунский, полицейский надзиратель Воскресенский и, к своему удивлению, Магомед увидел Льва Толстого.

– Магомед, Лев Николаевич просит нас отпустить тебя с ним в Ясную Поляну обучаться грамоте, – проговорил Юдин, когда Магомед вошёл в помещение.

– Я очень хочу научиться грамоте, – проговорил Магомед.

– А не сбежишь ли ты, любезнейший, из Ясной Поляны к себе на родину, в горы? – спросил у Эфендиева исправник.

– Нет, не сбегу, – твёрдо проговорил Магомед. – Мне нельзя домой, меня там ждут мои кровники, они убьют меня за смерть своего брата.

– Вот! Это то, о чём я вам говорил, – глядя на всех, произнёс Лев Толстой. – Я служил на Кавказе и хорошо изучил черкесов. Магомеду нельзя возвращаться ещё лет десять, да и потом не всё ясно, что там может с ним

Магомед Эфендиев

произойти. Уверяю вас, господа, этот юноша из Ясной никуда не сбежит.

Полуденный зной усилился. Над скошенными хлебами, греясь под тёплыми солнечными лучами, громко щебетали птицы. От лёгкого дуновения ветра благодарно кивали своими тёмно-лиловыми головками красавицы-фиалки. Шелестя листвою, с деревьев падали спелые наливные яблоки и, ударившись о земную твердь, лопались, разнося по округе свои душистые ароматы. Из-за речки, со стороны Калинового дуга, к Старому заказу медленно плыли воздушные паутинки, но, заблудившись в Абрамовской посадке, находили себе пристанище на пожелтевших от ранней осени деревьях.

Возле скотного двора пахло лошаадьми, от свежего навоза поднимался пар. Магомед убирался в конюшне, когда туда вошёл Лев Толстой. Он прошёл в денник к Делиру и дал кусок сахара. Стоявшая в стойле лошадь, вытянув губы, аккуратно взяла протянутый сахар и, завертев мордой, начала его с хрустом жевать.

– Когда идёшь к животным, нужно всегда захватывать с собой хлеб или сахар. Животные, как и все живые существа, любят ласку, а за вкусный кусочек всегда оплачивают добром, – проговорил Лев Николаевич, поглаживая лошадь по загривку. – А что, Магомед, нравится тебе у нас в Ясной?

– Да, Лев Николаевич, нравится, – ответил Магомед.

– Ну, тогда готовь лошадей для прогулки, – приказал Толстой.

... Прошло уже больше месяца с тех пор, как Магомеду разрешили проживать в Ясной Поляне. Жил он вместе с дворовыми людьми и выполнял работу по хозяйству, но в основном работал на конюшне с лошадьми. Общение с этими умными животными, уход за ними, их запах – всё это напоминало Магомеду его родной дом, где он, настоящий джигит, участвовал в лошадиных скачках, устраиваемых одним богатым его односельчанином. Свои навыки джигита Магомед хорошо показал и в Ясной Поляне, когда ему доводилось охранять помещичьи угодья.

«Теперь караул строгий, так что не только лесом или хлебом, но и за орехи и грибы мужиков ловят. А прежде за водку любых дров нарубить можно было», – говорил однажды Лев Николаевич жене Софье Андреевне, отзываясь о работе Магомеда.

Старшие сыновья Льва Николаевича всегда брали Магомеда с собой на охоту, да и сам Лев Николаевич часто брал Магомеда с собой на конную прогулку.

Проскакав галопом вдоль леса, Лев Николаевич и Магомед осадил лошадей и перешли на шаг. Вскоре, поднявшись на пригорок, остановились. Лев Николаевич долго смотрел куда-то вдаль, в поля, а затем повернулся к Магомеду.

– А как, Магомед, идёт твоё обучение грамоте?

Магомед вспомнил, как он долго не мог запомнить в азбуке буквы, и вместо ответа густо покраснел.

– Надо стараться учиться, – как-то задумчиво проговорил Лев Николаевич. – Если обучишься грамоте сам, то это есть только ступень, на которую должно становиться для того, чтобы идти дальше. Если взялся за дело образования, то осуществить его нужно не меньше, чем в масштабе всей России. Ведь народ безграмотен, живёт в темноте.

– А если я не смогу в этой темноте светить так, как это должен делать настоящий учитель? – глядя на Льва Николаевича, спросил Магомед.

Толстой повернулся к нему и внимательно взглянул на него своим пронзительным взглядом.

– Каждый человек – алмаз, который может очистить и не очистить себя. В той мере, в которой он очищен, через него светит вечный свет. Стало быть, дело человека не стараться светить, но стараться очистить себя, – проговорил он и, прищипорив коня, поскакал в сторону усадьбы. Время прогулки заканчивалось, наступало время работы.

Четыре года прожил в Ясной Поляне Магомед Эфендиев, и все эти четыре года он помнил сказанные Толстым слова о ступенях, достигнув которых человеку необходимо идти дальше. Помнил о вечном свете, который может светить только тогда, когда человек очистит себя.

Эти слова он шептал в 1910 году, когда со слезами на глазах шёл со станции Козлова Засека за гробом своего великого учителя. Они гулким эхом отзывались в горах Дагестана, куда после революции вернулся Магомед обучать грамоте детей, – вернулся, чтобы светить. Потому что так завещал ему его великий учитель Лев Толстой, с которым он, простой неграмотный лезгин Магомед Эфендиев, однажды случайно встретился на проезжей дороге у станции Щёкино.

Храбрая пленница и благородство императора

В те годы, когда горцы сражались за независимость, в рядах мюридов надев мужскую одежду, воевала девушка Таймасха Гехинская (Молова). Она родилась в чеченском селении Гехи. Её отец всю жизнь мечтал о сыне – наследнике, продолжателе рода. И когда на свет появилась дочь, он дал ей мужское имя – Таймасха (или Таймасхан), словно пытаясь самой судьбе доказать, что этот ребёнок будет достоин носить имя воина.

Девочка росла, и имя действительно стало пророческим. Таймасха впитала в себя силу и волю предков, характером и отвагой не уступая лучшим джигитам. Но настоящая война ворвалась в её жизнь, когда погиб её единственный горячо любимый брат. Ей тогда было всего шестнадцать лет. Горе и жажда мести переплавились в решимость – Таймасха взяла в руки оружие и ушла в отряд мюридов.

В традиционном чеченском обществе война всегда считалась мужским делом. Женщины оставались в тылу, ухаживали за ранеными, растили детей. Но Таймасха нарушила все правила. Она облачилась в мужскую одежду, встала в строй и очень скоро доказала, что место ей – в первых рядах.

Таймасха великолепно знала военное дело. Её отвага и тактический ум были настолько очевидны, что воины избрали её своим командиром. В течение долгих десяти лет она успешно возглавляла отряд мюридов.

15 апреля 1842 года в Ингушетии, близ реки Большая Яндырка, отряд под общим руководством Ахбердил Мухаммада (впоследствии знаменитого наиба имама Шамиля) принял бой с превосходящими силами противника во главе с подполковником Сулимовским. В том бою сражалась и Таймасха со своим отрядом.

Силы были неравны. Отряд Сулимовского при поддержке регулярной милиции одержал победу. Таймасха попала в плен. В рукопашной схватке она была тяжело ранена ударом вражеской сабли в голову, получила два пулевых ранения, а ноги её были несколько раз проколоты штыками.

Но даже в таком состоянии Таймасха не сдалась. Почти потеряв сознание, она стояла перед врагом, готовая к смертельному поединку, сжимая в одной руке кинжал, в другой – шашку. Говорят, солдаты боялись к ней подойти и просто стояли в онемении перед вконец обессиленной девушкой. Только когда она упала без сознания на окровавленную землю, противники решились приблизиться.

Пленных отправили во Владикавказ. Там в военном журнале сделали запись о пленении Таймасхи. Этот журнал, повествовавший о каждом сражении на Кавказе, вскоре попал

в руки императора Николая I. Имя Таймасхи было ему знакомо – о ней уже ходили легенды.

Император отдал приказ доставить пленную чеченку в Петербург. Таймасху привезли в столицу под казачьим конвоем. Николай I спросил пленницу: «Если я отпущу тебя на свободу, ты прекратишь войну?». И Таймасха, глядя в глаза императору, ответила: «Войну начал и ведёшь ты. Если ты её прекратишь, то и я прекращу воевать».

Дерзкий ответ не разгневал монарха. Напротив, он был восхищён мужеством и достоинством этой женщины. А императрица подарила храброй чеченке золотую цепь, усыпанную жемчугом.

Таймасха провела в Петербурге три недели. 4 октября того же года она была доставлена в Ставрополь, а затем – в крепость Грозную. Несмотря на то, что родное село Таймасхи было недалеко, домой её не отпускали. Она обратилась с прошением, в котором сообщала о своём желании вернуть подаренную ей императрицей золотую цепь и получить из казны её стоимость.

Эта просьба вызвала большой переполох среди кавказского начальства и дошла до императора. Он распорядился оставить цепь у Таймасхи и выдать ей из казны 200 рублей. В конце концов ей было разрешено вернуться в родное село Гехи.

Документы, повествующие об этой храброй женщине, до сих пор хранятся в Государственном историческом архиве в Тбилиси. Таймасху Гехинскую помнят в ее народе, о ней пишут статьи, книги, снимают сюжеты.

Подготовила Гульнара Асадулаева

Фото Камила Чутуева

Фото Казиахмеда Абдухаирова

ИНДЕКС ПМ818

Свободная цена

6 +